

CHANINCHAKUNAPAQ APAQ QILLQA QALLARIY YACHAY WASIKUNA ASWAN ALLIN KANANKUPAQ

Sineace

SISTEMA NACIONAL DE EVALUACIÓN,
ACREDITACIÓN Y CERTIFICACIÓN
DE LA CALIDAD EDUCATIVA

Chaninchakunapaq apaq qillqa qallariy yachay wasikuna aswan allin kanankupaq

Ad Hoc Hatun Umalliqkuna

Carolina Mélida Barrios Valdivia, Presidenta
Fabiola María León-Velarde Servetto
Jorge Eduardo Mori Valenzuela

Umalliqkuna yanapaq

Haydee Chacón Cabanillas

Umalliqkuna Dirección de Evaluación y Acreditación de Educación Básica y Técnico Productivamanta

Ángela María Reymer Morales, Directora
Gaby Balcázar Medina, Coordinadora
Luis Alberto Velásquez Cárdenas, Coordinador
Huñupi llamk'apakuqkuna:

Rocío Alicia Canzio Meneses, Elizabeth Cristina Flores Herrera, Jeniffer Doris García Chauca, Liz Kehuarucho Ramírez, Rogelio Polo Santillán, Rossemery Saavedra Cancan, María Ana Santa Cruz Flores, Gina Magdalena Sucapuca Goyzueta, Moisés Suxo Yapuchura

Willakuq, llimp'isqa wasipi llak'aqkuna

Consuelo del Rosario Alonzo Calixto, Jefa
Laura Noelia Aledo Uema

Mayt'u qhichwa simiman t'ikraq

Nereo Aquiles Hanco Mamani

Mayt'u wakichiq ñit'inapaq

Víctor Raúl Ataucuri García

Hecho el Depósito Legal en la Biblioteca Nacional del Perú N° 202009380

Hukpi ñit'isqa electrónicapi, Aya marq'ay killa 2020

© Llamk'achiq: **Sistema Nacional de Evaluación, Acreditación y Certificación de la Calidad Educativa**

Av. República de Panamá n.º 3659-3663, San Isidro, Lima-Perú

Waqyanakuna: (+51 1) 637-1122, anexo 133

E-mail rimanakunapaq: cir@sineace.gob.pe / www.gob.pe/sineace

Llapantapas, phatmallatapas wakichikuyta atikunmi, ichaqa, kay mayt'u paqarichiqtan sutinchana.

G-DEA EBTP-01

**CHANINCHAKUNAPAQ APAQ QILLQA
QALLARIY YACHAY WASIKUNA ASWAN
ALLIN KANANKUPAQ**

1llapiraq qillqasqa

RIQSICHIYNIN

Munakusqay yachay wasi ayllumanta wawqi panaykuna, kay apaq qillqaqa yanapakunapaqmi rurakun, yachay wasikunap chaninchakuy thatkiyninkunatam apan; sayachisqa, rimarinakuspa llamk'apakuspa qhawariymanta.

PENpaq yuyaychayninta 2036 watata qhawarispas; yachay wasikunapaq llamk'ayninmanta qhawarinata, qispisqa kayta, ch'ilayasqanta rikuspa; hinallataq, kunan yachachiymanta yuyaychaykuna, sayachiqchaninchay qhawariyta purichina, chaytam niwanchik; yachakuqkuna sapallan yachakuynin wiñarichinapaq; chaypaqmi yachay wasi chaninchakuyta qhawarichiwanichik, llapanchik yachay kamay chaninman chayananchikpaq.

Kay qhawariymantaqa, imaymana rikuchikuykunatam yachay wasi ayllu runa rimanakunankupaq paskarina kachkan; huñupi yuyaychayta purichina, yanapanakuspa llamk'ayta ima; yachay wasip llamk'aynin llamk'apakunanpaq, llamk'ayninmanta qhawarinata ima puririchina, sapa kutilla aswan allin kananpaq.

Kay apaq qillqaqa kimsa phatmayuqmi:

- Huk phatma: ¿Imaynata chaninchakuyta yuyaychanchik yachay wasi allinchanapuni ñanpi kanapaq?, Yachay wasip thatkiy chaninchakuyninta riqsichin, mayman qhawarispapurisqanta, imakunata tarinman, chayta ima niwanchik. Kay phatma ukhupi, imata chaninchakunqa yachay wasip puriyinpi, ima chanin rurasqata qhawarispayuyaychakunqa, chayta qhawachiwanchik. Hinallataq, imaynata atiyllapi chaninchakuy apaykachakusqanta qhawachiwanchik, yachay wasip atipayninkuna thatkiynin ch'ilayachisqanta qhawachiwanchik.
- Iskay phatma: ¿Imaynata yachay wasip chaninchakuy thatkichiya ruranchik?, Chaninchakuy ima ñanta qatipasqanta rikuchiwanchik; ima ruraykuna ñawpaqta rurakusqanta thatkiy chaninchakuypi rurakusqanta ima rikuchiwanchik, hinallataq, ñiqikunapi purisqanta ima.
- Kimsa phatma: ¿Imaynata yachasun allinchachkachischu icha manachu?, Llamk'ay qhatipaypaq, chaninchaypaq puriyininta thatkiy chaninchakuymanta rikuchin, hinallataq, ruray atipasqakunata, chanin rurasqa akllasqata qhawarispapurisqanta ima rikuchin.

Haku yanapakusun kay thatkiypi, yachay wasi ayllu sunquchakuyninwan. Chaninchakuy yachay wasipip yachaynin sapa p'unchaw kallpachasqa tahananpaq; hinallataq, yachay wasip atipanankuna wasapanapaq.

Rikuchi q uya

Riqsichiynin	5
Taripana	9
Maykama.....	9

I Phatma. ¿Imaynata chaninchakuyta yuyaychanchik yachay wasi allinchanapuni ñanpi kanapaq?	11
1.1. ¿Imata q yachay wasip chaninchakuynin?	12
1.2. ¿Imapaqtaq chaninchankunchik?	13
1.3. ¿Ima chaskiykunatam chaninchakuy quwanchik?.....	14
1.4. ¿Imata yachay wasi pusaypi chaninchanchik, ima chanin rurasqakunata qhawaspaspa?	17
A. ¿Imata yachay wasi pusaypi chaninchanchik?.....	17
CH ¿Imata qhawarispa, chanin yachayta, yachay wasip pusayninta chaninchasunman?	19
CHH Sunquchakuspa yachay wakichiyta chaninchanapaq qhawarina	20
1.5. ¿Imakuna kanan thatkichiy chaninchakuyninchik apaykachanapaq?	22
A. Yachay wasip munaynin, chaninchakuy thatkichinapaq	22
CH. Yachay wasip allinchakunanapaq sunquchakusqan	22
CHH. Disposición al diálogo, valorando la diversidad como oportunidad para el desarrollo institucional	23
CH'. Pacha qhawariy, maypi yuyaychanapaq, hinallataq, yanapanakuspa yachanapaq	23
H. Sunquchakuy willakuykunaman yaykunapaq, yuyay wakichinapaq...24	

1.6. ¿Yachay wasip ima atipaykunatataq thatkichiyninpi kallpachasun?	24
A. Purispalla yachay	25
CH. Llapanmanta sunquchakuspa ruray	25
CHH. Willakuykuna yuyaykuna pusay	26
1.7. ¿Maykunapitaq yachay wasi chaninchakuyri rurakunman?	27
Infografía	31
II Phatma. ¿Imaynatan yachay wasip thatkiy chaninchakuyta wakichinchik?	33
2.1. ¿Ima ruraykunatataq ñawpaqta qhawarinanchik?	34
A. Huñupi yuyay wakichiyta ruranchik	34
CH. Chaninchaqkuna huñuta hatarichinchik	34
CHH. Ima chanin rurasqata qhawarispá	
chaninchakunananchikpaq akllanchik D	37
2.2. ¿Ima mit'akunata thatkiykunap puriyinpi qatipasun?	37
A. I Mit'a. Yachakipana, qhawarispá wakichiy, wakichiy	40
CH. II Mit'a. Ukhu qhawarikuy, yuyaykachakuy ima	44
CHH. III Mit'a. Allin ruranapaq yuyaychakuyapaq puriyin	
qhawaynin ima	52
Infografía	59
III Phatma. ¿Imaynata yachasun allinchachkanchischu icha manachu?	61
3.1. ¿Ima llamk'asqata qhawarisun, imata chaninchasun?	62
3.2. ¿Imaynata, imawan qhawarisun, chaninchasun ima?	64
A. Pikunas llamk'asqakunata qhawanqaku, chaninchanqaku ima	64
CH. Imakunatas chaninchana, imakunawansi chaninchakunqa	64
CHH. Ima pachapi chaninchay ruranakuna apaykachakunanta	
qhawarina	66
CH'. T hatkichiy, t'aqwiri, willakuykuna rurasqamanta willay ima	66
H. Thatkikuna llamk'apay, yachay wasi yachaykuna ima	68
Riqsichiq siq'i	70
Mayt'ukuna tapusqa	71
Yanapayninkuna	73

Apaq siq'i

Ch'uya yuyaykunawan qillqasqakuna rikuchinapaq siq'i.

Taripana

Yachay wasip thatkiy chaninchakuy wakichiyanta, aswan allin kananpaq, qhawariykuna quy.

Maykama

Kay apaq qillqaqa qallariy yachay wasi ayllukunapaqmi rurakun; umalliqkunapaq ima; Unidades de Gestión Educativa Localkunamanta allin yachaqkunapaq; Direcciones/Gerencias Regionales de Educacionpaq, academicokunapaq, mayqin runa munaqpaq ima; aswan allin kananta munaqkunapaq.

I PHATMA.
**¿IMAYNATA CHANINCHAKUYTA
YUYAYCHANCHIK YACHAY WASI
ALLINCHANAPUNI ÑANPI KANAPAQ?**

1.1. ¿IMATAQ YACHAY WASI CHANINCHAKUYRI?

Yachay wasi chaninchakuyqa thatkiy hatarichiy, k'uchi, aylluchasqa ima kasqa, chaywanmi, yachay wasi, tukuyninta qhawaripa wakichikun, yuyaychakuna ima; thatkikuna, imayna ruraykuna, taripanakuna, chanin rurasqawan tupanachikpa, ruraykuna allinman tikrakunanpaq, rurasqakunata qhawaspaya yanapananpaq. Hina kaspa, thatkiy wakichisqa kapun, chaytataq kikin yachay wasi purichipun.

Akllasqa imayna kasqankuna:

Wiñachisqa, yachay wasi ayllupaq yachaykunata kaman, thatkiy ninmanta hamut'aspa, llamk'apaywan ima rurayninpi apaykachan. Llamk'ayninmanta qhawarinata kallpachan, kawsay puriykuna rurakusqanta chaninchayta apaykachan.

Ruraysiy, llapan yachay wasi aylluta llamk'achin, paykuna ruraykunata, thatkikunata wakichinku, ruraykuna purinankama; llamk'ay qhaway, chaninchay, ruraykuna munaspa purichiy, allinman tikrakunanpaq.

Rurasqakunata qhawaspaya, rurasqakunata qhawaspachaninchakun (yupaypi willakuyta, kawsay willayta ima qhawaspaya rurakun, kawsay chaninchasqa patapi) llika puriypi

kamasqa, kikin thatkiy chaninchakuypi; llamk'ay taripasqakunata chaninchanapaq, tahachinapaq ima; chaykunawantaq yuyay wakichiyta sunquchanapaq.

Yuyay wakichiy, yachay wasip munasqanwan rurakun, kay thatkipi sunquchakuy kamanapaq

1.2. ¿IMAPAQTAQ CHANINCHAKUNCHIK?

Yachay wasi chaninchakuyqa utaq ukhumanta chaninchakuyqa ñanmi puriynin tikranapaq kasqa, sapa kutilla llamk'aykuna aswan allin kananpaq, thatkiykunata wiñachikpa. Kay qhawariypi, chaninchakuyqa imayna ruraymanta llamk'ay hamut'ayman tikrakun, sapa p'unchaw llamk'ayman ima, allin wiñayman chayanapaq; manam sasachakuykuna tarinapaqchu, manahinaqa imanaptinmi sasachakuykuna rikhurimun yachanapaq; hinataq yuyay wakichiy apanapaq, sapa kutilla aswan allin kananpaq. (Sanmarti, 2007).

Ahinayá, wakin yachay wasikuna mana kuyuy qhawariyniyuq kanku, mana t'ikrayta kallpawanchu apanku (pisi t'ikrayllata sasachayninkuna paskanapaq ruranku, chaymantataq, kikin ñawpa kawsayllata apaykachanku); ichaqa wakin yachay wasikunaqa ch'ila t'ikray qhawariyniyuq kanku, allinchayta thatkiy puriqta yachanku; yachay wasip kawsayninpa kaqnintam yuyaychapunku; chaypaqtaq kallpachakuspa sapa kutilla ruraykunata muyupi apaykachanku (Murillo & Krichesky, 2012).

Chaninchakuyqa kay ch'ila qhawariytam yachay wasipi kallpachanku, chaninchaytaqa sapa p'unchaw kawsaytahina

Sapakutilla allinkayqathatkiychaninchakuypimtahan, llapanpaq yanapakuyninwan llamk'ariyhina kapun; allinllamk'ay purichik huñukunawan; thatkiy t'ikraykuna apaykachayta kaman, yachay wasip yachayninta ima purichin.

qhawapunku; chayta wakichispataq yuyay wakichiy apayta sapa kutilla aswan allin kananta puririchinku.

1.3. ¿IMA CHASKIYKUNATAM CHANINCHAKUY QUWANCHIK?

Yachay wasi chaninchakuy allin kananqa achka chaskiykunayuqmi, ichaqa, kaykunam akllasqakuna:

- Sapan llamk'ayta kallpachan, yachay wasi llamk'aynin qhawarinata ima

Yachay wasi sapan llamk'ayqa, rimarinakuspa imatas ruranatam qhawachin; llamk'asqakuna rikuchiywan, hinallataq “sunquwan llamk'ayta”, imaynatas chay rurasqakuna purisqanta yachana (sunquwan sapan llamk'ay). Ahina kaptinqa, “llamk'aymanta qhawarinaqa” yachay wasi rurasqankunata apaykachan; chaypaqtaq yanapakuq ruranakunata maskhakun, hawanta yanapakuq masinkunaman rin, yachay wasi taripanankuna wasapananpaq.

- Yachachiyipi llamk'aq huñukunata sayarichin

Huñupi llamk'ay, yanapanakuspa yachaypis chaninchakuymanta qallarispataq, yanapakuqkunata, llamk'apakuqkunata kitipi wiñarinkupaq rurasqankuta rikuchiwanichik. Yachayninkuta

wakichinku, llapan aypaykunata qhawaspá. Kaymi ayllu yachaqkunata sayarichinqa.

Sigurðardóttir sutichasqa Morales & Moraleswan (2018), yuyaychasqankumanhina ninku: “Yachay aylluqa, llamk’aq huñum, taripaykunata llapanpaq munaykunata apaykachanku; sapa kutilla musuq yachaykunayuq kapunku, kaytaqa rimarinakuspa aswan allin llamk’aypaq wakichinku”.

Yachaykuna hatarichiyqa, achkamanta thatkiy yuyaychakuspa imaqa, yachay wasi sapallanña purinanpaqmi yanapakun.

- **Yachay wasi taripanakuna wasapananpaqmi yanapan**

Sapanka yachay wasi imayna kasqanta, taripayninkunata qhawarispá, chaninchakuyqa hayk’ataña purisqanta yachanapaqmi rurakun, chanin rurasqata apaykachaspa, imakunas kawsaywan puripakun, chayta qhawarin.

- **Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichinapaq ruraykunata tiyachin**

Kallpachasqakunata, imakunas kallpachanaraq kasqanta qhawarispá; chaninchakuyqa allinman ruraykuna t’ikrakunanpaq purichin, rurasqakuna rikuchiyta rikuspa, hayk’atañas chanin rurasqakunata qhawarispá. Kaykunawan, allin ruranapaq yuyaychakuykuna yuyay t’ikraykunata ch’ilayachin; hinallataq imaynata wakichikusqanta rikun.

- **Pisi pisimanta wakichiy kawsayhina kasqanta wiñayninpi yanapan**

Yachay wasiqa chaninchakuyta willakuy riqsikunanpaq ruran; mirasqantaq, kikin pachapi, llamk’ay aswan allin kananpaq

apaykachan. Hinaqa, chaninchayqa yachay wasip mana sayaq llamk'aynin hina kapun; pisi pisimantataq yachay wasip kawsayninpaq kaqnin kapun.

Chaninchakuyqa, allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy imaqa, thatkiy muyuspa purinanpaq ruranakunatam qun; chanin yachayta qhawarispas, sapa kutilla aswan allin kananpaq; ahina kaspas, pikunas chay ñanpi puripakunku, kay allin ruraykunata llamk'ayninpi apaykachanankupaq; kawsay chaninchay sapa kutilla aswan allin kananta qhawarispas.

- **Yachay wasip kasqanta kallpachan**

Chaninchakuy thatkiypi, yachay wasi ayllu runakuna; yachay wasip taripayninkunata, imayna kasqanta, maskhasqanta ima; aswanta sunquchakunku kawsayninta yachaspa, munakuyninta wiñarichinku; yachay wasiwan sunquchaynin aswanta kallpachakun. T'ikrayta munapunku, hark'aqkunata p'akipun, rimarinakuyta wakichin; wakichiykunata, yuyay wakichiykunata ima, imayna purisqanta apaykachan.

Landi & Palacios (2010) qhawariyninmantaqa, chaninchakuyqa yachay wasi imayna kasqanmantam yuayachanapaqmi, yachakuqkunap wiñaynin taripanapaq. Kayqa, rurasqanchikmanta chaninchaywan, huñu thatkikuna, ruraykuna ima, yachay wasip puriyininta qhawarispam apaykachakun.

Yachay wasiqa, chaninchakuyta, chaymanta willanapaq wakichin, mirasqankunatatataq yuyay wakichiy apaykachanapaq wakichin. Ahinaqa, chaninchayqa yachay wasi ayllup sapa kutilla llamk'aynin hina tukupun; pisi pisimanta yachay wasip kawsayninpaq kaqnin kapun.

1.4. ¿IMATA YACHAY WASI PUSAYPI CHANINCHANCHIK, IMA CHANIN RURASQAKUNATA QHAWASPA?

Yachaywasithatkiychaninchakuypiqa, imatanchaninchasun, chayta yachana; ima tuputa yachay wasip purisqanmanta chaninchayta atikun, ima chanin rurasqakunata qhawaspa, chaninchayta kawsay qhawasqa patapi chaninchakusqanta wakichikunqa.

A. ¿Imata yachay wasi pusaypi chaninchanchik?

Yachay wasi pusayqa¹ “huñusqa wakichisqa ruraykuna paykunapura hap’inasqa kaspasqa, llapan yachay wasi ayllutam puriyinpi kuyuchin; paykunapura yanapanakuspa taripayman yachaykuna wasapay ñanman apaspa, yachakuqkuna qallariy yachaypi tahanankupaqmi kasqa”. Paypi, tupukuna hap’inakunku, chaykunataqmi chaninchayta atikun.

Sapanka tupukunapim² Yachay wasip puriyinpi, yachay wasi aylluqa imaymana ruraykunata wakichin, thatkiykunata, mirasqakunata, chaykunaqa chaninchaytam atikun.

Imayna ruray tupupi, yachaykunap wasapasqanta chaninchayta atikun, hatun taripaykunata ima, yachay wasip qhawariynin ukhupi (yaykuy, tahay, yachakuqkunap puriy kawsaynin, wakkuna ima).

1 Cfr. RVM. N° 011-2019-Minedu kamachikuq qillqapi qhawakun.

2 La RVM. N° 002-2020: Lineamientos para la conformación y gestión escolar de las instituciones educativas que se organizan en Redes Educativas de Gestión Escolar, chay kamachikuq qillqapim qhawakun, yachay wasi pusaypaqpaq, chay tawa tupukuna riqsichin.

Yachay kamana tupupi, yachay ruraytam chaninchaytaatikun,rimarinakuspayachachiy-yachay llamk'ay thatkiykuna wiñarichinapaq; wakichikusqanmanta rurakusqankama; chaninchay, sapa kuti llamk'apay, yachay wakichina allin rurasqata, wakkuna ima.

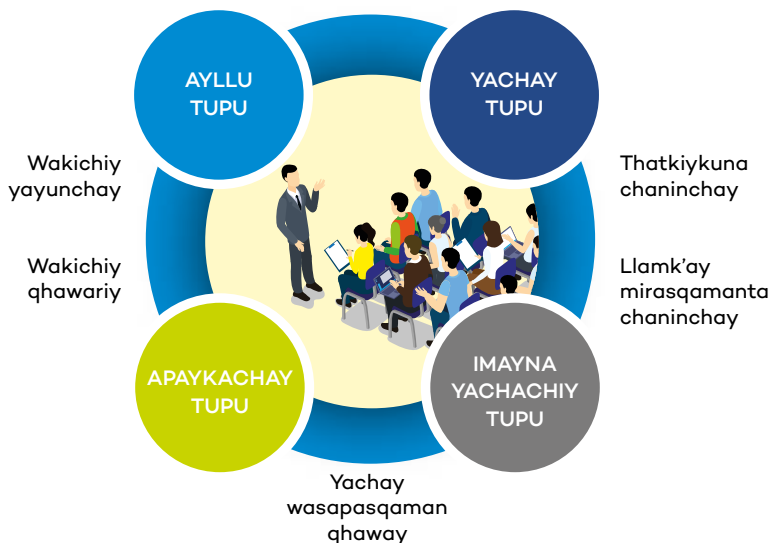
Ayllu tupupi, chanin rurasqa rimanakuyta runa qutusqa ukhupi chaninchayta atikun, yachaykunamanta mañakusqanta yaykuchispa, kawsaypurapi rimanarikuspa. Chay chaninchayqa, yachay wasip puriyinman, runa qutusqap kallpachasqankunatam yaykuchin; imayna ayllu umalliqkuna, yachaqquna yachay wasip puriyinpi yanapaq yaykullankutaq, ahina kaspera yachay wasi, yachay sayarichiypi yanapan; ayllup kawsayninta, sumaq yachaykunawan tupanachin, wak kuna ima. Hinallataq, kay tupupi imaynata yachay wasi allin kawsay wakichisqanta chaninchayta atikun; awqanakuy kaptin imaynata phaskakunman wakichispa chayta ima chaninchallantaq, wakkunata ima.

Apaykachay tupupi, chaninchayta atikunmi, wakkunamanta, yachay ruraykunap wiñaynin, thatkiy puriyin imayna kasqanta chaninchakuyta atikullantaq.

1 siq'i

Chaninchakuy yachay wasi pusay puriyinpi

Chaninchakuyqa utaq ukhu chaninchayqa wiñanmi, manañamyachakuqkunapyachayninmirasqallantachu wakichin, kunanqa llapan llamk'aqkunap rurasqantam, imaymana ruraykunata, hunt'asqa qhawaywan wakichin (Hopkins, 2001), Kunanqa, chiqaq yanapakuspa kawsayman chimpaykun, llapanpaq yuyaychayninpi tiyan, chaninchaqpaq llamk'ayninta kallpachan, paykuna kawsay t'ikraqhina kasqankuta wakichispa.

CH. ¿Imata qhawarispas, chanin yachayta, yachay wasip pusayninta chaninchasunman?

Ravelaq qhawarisqanmanhina (2020): “Llapan chaninchaymi, chaninchanapaq yuyaychaykunata wakichin (...). Kay yuyaychaykunatam, qhawarispas ruranapaqhina sutichanchik”.

Yachay wasi thatkiy wakichiypiq, “chanin rurasqata qhawarisgamanta” rimachik, huñu wakichiykunamanta rimanapaq, yachaymanta hamut’ariykunawan wakichikusqata, kaykuna imaynata chanin yachayta purichin, thatkiy chaninchayta pusan, yachay wasikunap llamk’ayninmanta chaninchay willayta qun. Yachay wasikunap imaynata chanin rurasqata qhawarisqanta wakichin, yachana llika kaqninhinata. Qhawarispá ruranapaqqa munasqatam rikuchin, chaywantaq imayna chiqaq kawsay kasqanwan tupanachin.

Kay tapukuyta kutichiyta munaspa: ¿Yachay wasi ima kaqniyuq utaq ima mirasqakunawanmi kanan, yachay wasi pusay chanin rurasqa kasqa ninapaq?, ñuqachikqa qhawariyninchikllawan chaninchayta wakichinchik. Ichaqa, sapanka yachay wasipi, kaykunata ruranachik:

- Yuyaychaykuna yachay wasipi rurasqanchik chaninchay wakichinamanta rimasun.
- Suyunchikpi yachay wasikunapi kawsaymanta yachaykuna “chanin rurasqata qhawarispá” imaymana chaninchay apaq kasqanta yachananchik; chayta qhawaspataq yachay wasipaq thatkiy chaninchakuyta chanin yachayman t’ikrakunanpaq wiñachinku.

Tiyasqa yuyaykunata, yachay qhawariyta wakichispa, sapanka yuyaychaykuna, chanin rurasqata qhawarisqamanta; imaymana yuyaychaykunata apaykachan; hinallataq aylluchayta qhawaspá rurachiy wakichisqanta apaykachallantaq.

CHH. Sunquchakuspa yachay wakichiyta chaninchanapaq qhawarina

Ministerio de Educacionqa chaninchay rurasqa allinchayninta yanapan, imaymana ruraykunata wakichispa; hinallataq, yachay wasipi tawa tupukuna llamk’ayta puririchiytam rikun: imayna

ruray, yachay kamana, kawsay ayllu, wakichiyta ima. Kay ukhupi, Sunquchaspa Yachay Wakichiyta qallariy yachay wasikunapaq akllan; yachay ruraykuna pusanapaq, imaynatapas imakunawanpas yachaykuna atipanapaq.

Llapan suyunchikpim kamachikun5 Pichqa yachay sunquchaspa wakichiy purichinatam akllan, iskay sunquchakuspa mirasqakuna; kimsataq imakuna kanan wakichinapaq. Sapanka sunquchakuykunan, sapanka yachay wasipi, purisqanta, chaninchayta yachan

1 Tawa k'uchu

Sunquchaspa Yachay Wakichiyta

Luqsisqamanta sunquchakuykuna	1	Yachay wasimanta yachakuqkunap yachayninku wiñay.
	2	Yachay wasikunapi yachakuqkunap yaykuynin tahaynin ima.
Sunquchaykuna kananpaq imakuna kanan	3	Wata qatina, ruraykuna purinanpaq wakichiy.
	4	Puriysiy, llamk'ay qhaway, allin kananpaq yachachiy, taripanakuna wasapana ñanpi, CNEBpi kasqanmahina.
	5	Yachay wasipi kawsay wakichiy.

Fuente: RVM N° 011-2019 - MINEDU, kamachikuq qillqapim rikukun.

Sunquchaspa Yachay Wakichiykunaqa, chanin rurasqata qhawarispakunata sayarichiyta atinmi, yachay wakichiy chaninchanapaq; chaymi, yachay wakichiypaq ruranankunata wakichin, thatkiy chaninchakuypaq mirasqankunata qhawaspa; yachay wasip imayna llamk'ay munasqanta, sapa kutilla aswan allin kananpaq, chaykunata qhawaspa.

- Chanin rurasqata qhawarisqakunaqa huñusqa yuyaychaymi, aswantaqa yachay ukhunchaywan hap'inasqa kasqa, ruraykuna chaninchay yachayta apaykachan, thatkiy chaninchayta pusan, yachay wasikunap imayna lamk'asqanmantam chaninchan.
- Chanin rurasqata qhawarisqakunaqa, yachay wasi ima kawsaytas taripayta munansqantam rikuchin

1.5. ¿IMAKUNAN KANAN THATKICHIY CHANINCHAKUYNINCHIK APAYKACHANAPAQ?

Kawsasqanchik suyukunapiqa chaninchakuymanta ruray yachaykunatam yuyaychaspaga, imayna ruraykuna kanantam riqsikun, mana sapallanku kaspaga, yachay wasip thatkiy wiñaynintam yanapan:

A. Yachay wasip munaynin, chaninchakuy thatkichinapaq

Chaninchakuy thatkiy sunquwan munasqa, yachay wasip munasqantam purichin. Qallariyninpiqa huch'uy huñullan kay thatkiy purichinapaq sunquchasqa kanku; kayqa aswan willakuyta yachayta iman maskhaytam atin, yachay wasi aylluta rimarinakuymán, ukhu yuyaychaynapaq waqyan, imakunatas chaskinkuman chaninchakuyta apaykachankuman chayqa. Taripayqa yachay wasi umalliqpaq yanapakuyninwami kanan, imayna llamk'ay munay rimarinakuspa wakichinapaq; yachay wasi ayllup sunquchakusqanwan.

CH. Yachay wasip allinchakunanpaq sunquchakusqan

Yachay wasikunaqa, munakuspa thatkiy chaninchakuy

qallarina, llapan yachay wasi ayllu runatam llamk'achinan, allin llamk'anankupaq sunquchanan.

Kay sunquchakuymi thatkiy chaninchakuypaq puriyinpi tiyanan, chaypaqtaqmi chaninchaqkuna huñu ima ruraykunatas apaykachananta qhawarinan.

CHH. Rimarinakunapaq sunquchakuy, imaymana kawsayta chaninchaspa, yachay wasi wiñarinanpaq

Thatkiy chaninchakuyqa, yanapanakuspa kaspas, rimayninkun tiyanan. Chaypaqmi, kawsasqanta riqsinan, yachay wasi ayllupi, imaymana rimayniyuq kawsayniyuq kasqanta ima; hinallataq, imaymana llamk'aqkuna munasqantam riqsinan ima, ichaqa mana kikinchi, yachay wasip sasachayninkunawan. Kay askha kawsaymi yuyaychaykunata kallpachan; chaytaqmi yachay wasi kallpachakunanpaq allin

CH'. Pacha qhawariy, maypi yuyaychanapaq, hinallataq, yanapanakuspa yachanapaq

Huñupi yuyaychay thatkikunapaqmi kiti pacha ima kanan. Ñawpaqmantapacham kay pachakunata yuyaychanapaq wakichina,

chay kitikuna yuyaychay thatkikuna apaykachanapaq, allin kanan, runakunap rimanakuyninta yanapanan. Pachakuna llamk'ay kitikuna ima chaninchakuy apaykachanapaq mirachisqa kanan (Ravela, 2020). Ahina kaspá, allin apaykachasqa kanan, imatas taripayta munakusqanta qhawaspá, ch'ila puriykuna ima, ahina kaspá rimanakuykuna tiyananpaq, sunquchakuykuna, mirasqankuna ima.

H. Sunquchakuy willakuykunaman yaykunapaq, yuyay wakichinapaq

Thatkiy chaninchakuyqa askha willakuykunatam allin kananpaq apaykachanan, yachay wakichiy imaymana tupukunamanta yuyaychanapaq, chanin rurasqata qhawarispa, tukuchaykunaman chayanapaq, allin ruranapaq yuyaychakuy wakichinapaq. Chay qhawariypiqa, llapan willakuykunata yachana, qhawaykachariy t'aqwirispa allin ruranapaq, chaymantapas yuyay wakichiy allin rurasqa kanallanpaqtaq.

1.6. ¿YACHAY WASIP IMA ATIPAYKUNATATAQ THATKICHIYNINPI KALLPACHASUN?

Chaninchakuywanqa, yachay wasi yachaqkunap atipayninkunatam wiñachiyta kallpachayta ima atin. Sapanka yachay wasiqa atipaykuna huñu ruraykunayuqmi kasqa, ruranakuna, thatkikuna; yachay wasikuna chaninchakunanpaq ima ruranakunatas apaykachanan, chayta yachana. (PCM, 2016).

“Yachay wasip atiyninga huñu llallinakuyhinam yachakun, mirasqakuna aswan allin kananpaq” (Bolívar, 2020).

Atiykunaqa wiñasqanmahina, mirasqakunata allinta qhawaspá yachay wasi pusaypi atipakunqa, hinallataq, sapa kutilla allin kay

thatkiy tiyasqa kamaytam atikunqa.

Imaymana atipaykunapi “pi”ta wiñachiyta atikunmi, hinallataq “paq”tapas thatkiy chaninchakuypaq, kimsa kallpayuq ruraykunatam qhawaspa:

A. Purispalla yachay

Yachay wasipaq atiyinmi, yanapanakuspa yachayta wakichinanpaq, kikin yachaynin chaninchasqamanta qallarispas, sapa kutilla allin kayta, t'ikraykunata ima maskhaspa apanan. Kay atiyqa yachanapaq sunquchakusqamantam atipakun, sapa kutilla huñupi yuyaychaspas, rimarinakuspa yuyay wakichiywan, llamk'ayniymanta qhawarinapaq.

Bolívar (2014, p.6) qhawarisqanmanhina. “Chaninchakuyqa kikin sayariy, musuqkawsayt'aqwayukhupi imanapaykachakun; yachay wasita chawpichaspapuni...”, ninchikpashina, sayarichiypaq kaqninmi, yachay wasipi kawsaymanta yachaywan wiñasqanwan ima hap'inakun, hinallataq musuq kawsay t'aqwaypaq kiti kapun.

Purispalla yachayqa yachasqamanta yuyaytam apaykachanan, t'ikrayman sunquchakun, yanapanakuspa yachay sayarichiy wakichinanpaq.

CH. Llapanmanta sunquchakuspa ruray

Yachay wasi thatkiy chaninchakuy apaqqa, huñupi llamk'aytam yachan; imaymana ch'uya rimarinakuytam apaykachan, yanapakuykunatam, atipasqakunata yachay wasi ayllu runaman sunquchakunankupaq willan. Yachay wasi aylluqa taripanakunatam apaykachanku, imaymana llamk'anakunatam yanapanakuspa pusaq umalliyipi wakichinku, yuyay wakichiypi yanapakunku, paykuna ruray apaykachaymanta mirasqakunamanta iman wakichiq kapunku. Ahina kaspas, chaninchakuyqa “ruraykunaqa

llapan runap yanapanakuspa llamk'ayninmi, yachay wasi aswan allin kananpaq" (Bolívar, 2014, pág. 16).

Llapanmanta llamk'ayqa kusa rimanakuymanta qallarispam kallpachakun, yachay wasita qhawaripa, aylluta, tayta mamakunata qhawaspa, llapanpaq ch'ulla qhawayllawan, maykamas chayayta munanki (llapanpaq taripaykuna). Huk huñupi llamk'ayqa (wakichiykunata rimarinakuspa apaykachakun, ruraykunata wakichikunanpaq, mirasqakuna apaykachay, wakkuna ima) ruraykuna willay, purisqakuna, mirasqakuna ch'uya kanan.

CHH. Willakuykuna yuyaykuna pusay

Willakuy pusayqa yachay wasip atiyinmi, wakichinapaq, huqarinapaq, thatkichinapaq, yuyaychanapaq, ñawinchanapaq, qupunapaq; willakuykuna pipas uyarinanpaq ima.

Yachay pusayqa willakuy pusaytam yuyaychaspa chaninchan, imaymana ruraykunatam kaman, yachay wasi ayllu llamk'aqkuna chay willakuyta apaykachanakupaq, ahinatataq yachayta kamanankupaq, kawsaymanta yachayninpi. Yachaytaqa ayllum hatarichin, yachay wasip kawsay yachayninmanta qallaripa, t'ikraykunata pusanapaqmi apaykachakun, musuq ruraykuna wakichinapaq ima, sapa kutilla allin kananta maskhan.

Willakuy pusayqa yachay pusaypaqmi allin, kay qhipan yanapanakuspa yachayta thatkichin, sapanka yachay wasipi yachaykuna pipas yachananpaq ñanta kicharin; rurapasqa, musuqchasqa, apaykachasqa, sapa kutilla allin kananpaq.

Purispalla yachayqa willakuy pusaywanmi hap'inakunku, yachaywan ima (Minakata, 2009).

- Kasqankuna, mana sapallan kaspá, thatkiy chaninchakuytam wiñachin, kaykunan kanku: yachay wasip yuyaynin wakichiy, allin kananpaq sunquchakuy, imaymana kawsay chaninchay rimarinakunapaq; pacha kiti ima ruranapaq qhawariy, ñan kichariy willakuy riqsisqa kananpaq, yuyay wakichiy purichinapaq
- Chaninchakuywanmi, yachay wasikuna aswan allin kapunku, atiyinkutam kallpachanku, kaykuna allinpuni kanku: sapa kuti yachay, huñupi llamk'ay sunquchay, willakuy pusay, yachay pusay ima.

1.7. ¿MAYKUNAPITAQ YACHAY WASI CHANINCHAKUYRI RURAKUNMAN?

Yachay wasi chaninchakuy allin kananpaqqa, mana kuyuy kitikunapin yachay wasip puriyin apaykachakunan, hinallataq sasachakuy kiti ukhupipas, chaykunapiyá allin thatki kasqanta yachakun. Sasachakuyqa, qhawarikun “mana allin ruraykuna, ima huñupaq chaniyninta k'iriyta atinmi, sipiytapas atinmanmi” (Remy, 2013 p.1).

Qallariyinqa yachay wasip ukhunmantam sayarinman utaq hawamanta hamunman (sapallan hamunman, unquykunamanta, mañakuykuna mana wakichisqamanta, kamachikuykuna, wakkuna ima). Qunqayllan rikhurimunkuman, utqay kutichiyta mañakunkuman, ichaqa ch'uya rurayniyuqmi kanan, mirasqankuna tahachinapaq.

Sasachakuy kawsaypiqa, yachay wasi chaninchakuy puriywan allin ñanmi kanku, mana yuyaychasqa kutichiy chaskinapaq; llapanpaq rimarinakuspa yanapaynintan wakichinan, llamk'asqamanta yachasqata qhawaspqa; yuyay wakichiy t'ikray rurasqakuna rikuchiya qhawarispa ima. Sasachakuyqa umphu ruraykunatam rikuchin, kallpachasqakunata, hamuq ruraykuna huñu aswan allin kanapaq; kay qhawariypiqa yachay wasinchikkunayá. Chay qhawariypiqa, chaninchakuyqa llamk'ayninmanta qhawarinap rurayninmi kapun, utqayta ruranapaqmi, sasachakuy pusayninpi pampachanapaqmi wakichinan, "atikunmanchu" imaynan yachay wasi purisqan kasqanmanta yuyaychayta, rimarinakuspa allinchaq ruraykunata wakichinapaq.

Qatiyninpi, yuyaykunatam yachanki, imaynata yachay wasip chaninchakuyninta pusayta atikunman, sasachakuyqaq sapanka kuti kawsayninpi.

a) Kuti kawsay qallariypaq utaq kallpachakuypaq

- Willakuyta huqarinchik, hamut'arinchik, imayna sasachakuy kasqantam chaninchanchik.
- Imaynatas sasachakuyta amachasun, chayta yachanchik.
- Akllanchik pikunas yanapakunqaku yachay wasi ayllu runa sasachakuypi rikukuptin, hinallataq sasachakuy qarquqkunata ima.

ch) Kuti kawsay kutichinapaq utaq sasachakuy pusanapaq

- Imaynatas yachay wasip wakichiynin llamk'anallanpaq, chayta hamut'arinchik.
- Kitikunata huñupi hamut'arinapaq wakichinchik, pusay llamk'anakunapi t'ikraykuna apaykachanapaq, hinallataq ñawpaq rurasqakunata ima chaninchana.
- Yachakuqkuna yachay wasipi mana kaspqa, imaynata chanin yachay kallpachanapaq ruraykunatam tarinchik,

chaypaqtaqmi yachay wakichinakunata wakichinchik; ñuqanchiktaq yachapanchik chay kawsaypi llamk'anapaq.

- Rimarinakuspa yuyay wakichiytam apanchik, ruraykuna allin kananpaqta wakichinchik.
- Ruraykuna allin kananpaqta wakichisqatam qhawanchiq, rurasqakuna rikuchiytam huqarinchik.
- Imaynas ruraykuna allin kananpaq apaykachasqanchiktaq chaninchanchik, imayna pusaypi, yachaypi, apaykachaypi ima.

chh) Kuti kawsay sasachakuy qhipapi utaq sasachakuy pusay

- Yachasqanchikmanta sasachakuy pusay ukhupi wakichisqamantam hamut'arinchik, ima mirasqakunatas huñunchikpi, wak yachay wasikuna taripasqanmantam hamut'arillanchiktaq.
- Yachay kamayta, musuq yachaykunatam wakichinchik, yachay wasi musuq kawsaypi apaykachakunanpaq, musuq sasachakuy hamuptin, imata rurana, chaytam yachanchikña.
- Imaynata ruranatam purichinchik, huñu atiykunata ima; qhipa watakunapi chay ruraykuna puriysiwason; imayna kawsay kasqanta kutichina kanan.

Sasachakuy kachkaptin pasapuptin ima yuyarinachik, kay chimpaq atiykunatam kallpachananchik:

Kusa rimarinakuy

- Imawan kusa rimariy wakichinatam qhawarina.
- Yachay wasip kawsaynintam qhawarina; willanakuna karumanta rimanakuypi imayna kasqanta chaninchaspa.
- Sunquchakuspa rimarinakuna, chaypaq ch'uya rimaytam apaykachana, yachay wasip ruraqkunap llamk'ayninpi puriysinapaq

- Kutichinchikpacha, utqay kutichiyqa allinmi, allin rimarinakunapaq, ima sasachaypis kaptin.
- Chiqaq willakuy apaq kananchik, willakuyta mañakunku chayqa, chay willakuyta kutichinanchikpacha.

Wakichiypi sasachay atipay

- Sasachayta atipanchik, chaytaq allinpaq yachasqanchik kapun.
- Umalliyta apaykachapunchik, yachay wasi ayllu runaman qhali yuyayninpi yanapanchik.
- Yachay wasipi allin kawsay kanapaq rimapakunchik.
- Musuq kawsaypi tiyapunchik, yachay qhawayninchikta purichipunchik, sasachakuykunata wasapaspa, kallpachasqakunapi hap'ipakuspa huñuhina kasqanchik kawsaypi.

Yachay wasi thatkiy chaninchayqa t'ikray qahawariywami hap'inasqa, allin kayta puriq thatkiyhinatam rikun, yachay wasip kawsayninmanta kaqnin kapun.

Yachay wasi chaninchakuyqa aswan allin kanapaq t'ikray pusay imaqa, sasachakuy kaptinmi allin kanku, manam imatapas mana wakichispachu ruranku, yuyay wakichiytan, rurasqakuna rikuchiyta qhawarispam apaykachan, hinallataq yachay wasi kawsay yachaykunatam qhawallantaq.

Yachay wasip chaninchakuynin

Thatkiy hatarichiyimi, k'uchi, aylluchasqa, kikin yachay wasim puriyinta apaykachan, ruraykuna allinman tikrakunanpaq, sapa kutilla aswan allin kananpaq.

Imayna kasqan:

- **Wiñachisqa**, yachaykunata kaman.
- **Ruraysiy**, llapan yachay wasi aylluta llamk'achin.
- **Rurasqakunata qhawaspa**, thatkiy chaninchaypi hapinakuspa kamakun.
- **Yuyay akichiy**, yachay wasip munasqanwan rurakun.

Imatan chaninchakuywan taripasun

- Llapan llamk'ayta kallpachan, yachay wasi llamk'aynin qhawarinata ima
- Yachachiypi llamk'aq huñukunata sayarichin
- Yachay wasi taripanakuna wasapananpaqmi yanapan
- Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichinapaq ruraykunata tiyachin
- Pisi pisimanta wakichiy kawsayhina kasqanta wiñayninpi yanapan
- Yachay wasip kasqanta kallpachan.

Yachay wasip atipayninkuna

- Purispalla yachay
- Llapanmanta sunquchakuspa ruray
- Willakuykuna yuyaykuna pusay

II PHATMA
¿IMAYNATAN YACHAY WASIP
THATKIY CHANINCHAKUYTA
WAKICHINCHIK?

2.1. ¿IMA RURAYKUNATATAQ ÑAWPAQTA QHAWARINANCHIK?

Qhawanchikpashina, thatkiy chaninchakuy wiñananpaq rumichasqa yanapaq ruraykunam kan, chaykunaqa thatkichiypaq kaqninmi kapunku; ichaqa, rikuchina, qallariy yachay wasikunapi kay thatkichiy qallarinapaqqa, kay ruraraykunataraqmi wakichina:

- Huñupi yuyay wakichiyta ruranchik
- Chaninchakuqkuna huñuta hatarichinchik
- Ima chanin rurasqata qhawarispan chaninchakusun, chayta wa kichinchik.

A. Huñupi yuyay wakichiyta ruranchik

Thatkiy chaninchakuy qallarinapaqqa, huñupi yuyay wakichiytam rurana, yachay wasi ayllupis sunquchakunallantaq wakichinanpaq. Mayqin runapas yachay wasi ayllumanta thaytkiy chaninchakuy qallariyta atinmi, ichaqa yachay wasi ayllup sunquchakunantam munakun. Chiqaqqa, pikunas kay llamk'ariyta qallariqkunaqa wakinkunata sunquchananmi kay llamk'aypi yanapakunankupaq, huñupi rumichasqa yuyay wakichiy atipanapaq.

CH. Chaninchakuqkuna huñuta hatarichinchik

Huñupi yuyay wakichispaqa- manayá llapanpaq sunquchakuyninwanpunichu- allin llamk'aq huñun kay thatkichiya pusanan, paykuna kay rurayta wakichinanku: sapa kutilla sunquchay, rikch'arichinapaq kawsachinapaq ima, llapan yachay wasi ayllup sunquchakuyninta.

Chaninchaqkuna huñuqa imaymana yachay wasi runap huñu sayarichisqanmi, thatkiy chaninchakuypaq puriyaintam apanan.

Yachay wasi umalliqmi umallin, yachachiqkunamanta rantin, yachakuqkunamanta rantin, tayta mamakunamanta rantin ima yanapakullankutaq, imayna yachay wasi kasqanmanhina; chay huñuman, ayllu umalliqkuna, yachay wasipi yanapakuqkuna yaykuyta atillankutaqmi; paykunaqa chaninchakuypaq hamut'aypi, allin ruranapaq yuyaychakuy hatarichiyipi ima, yanapayta atillankutaqmi. Kampu ayllupiqqa, chaninchakuq huñuqa, llika yachay wasikunamanhinam wakichikun.

Chaninchaqkuna huñu Resolucion Directoralwanmi riqsisqa kanan, yachay wasi ukhupi.

Sinchi kawsaykunata wakichinanta qhawarispa, chaninchaqkuna huñuqa umalliyaintam kallpachan, ruraynin apaykachasqanpi sinchi allin llamk'aypim wakichin, thatkiy purichisqapi. Huk "puriy hatarichichiyipiqqa" kawsachin, chaypataqmi paypaqpunim kitin kanan, llamk'ayninmanta wakichiy, huñupi yuyaychananpaq ima.

¿Ima yuyaychaykunawanmi chaninchaqkuna huñup kaqninkunata riqsina?

Yachay wasi umalliqkunaqa³ chaninchaqkuna huñu sayarichinapaq thatkiyaintam pusan, yachachiqkunawan, tayta mamakunawan, yachakuqkunawan ima rimarinakuspa.

³ Yachay wasi llika ukhupi apaykachakun chayqa, thatkiy chaninchakuyta akllasqa llamk'aq runakunawanmi wakichikunman

Chay huñu kaqninkunaqa, kay yachaykunatam wakichinan:

- Rimarikuy atiq kanan, mayqin runawanpas rimarinakuytaqa wakichiytapuni atinan.
- T'ikraywan sunquchakuq, huñupi llamk'ay wakichiq.
- Yachay wasipi kawsay riqsiq, ayllu riqsiq ima.
- Yachay wasiwan sunquchakuq.
- Runahina allin apaykachakuq kawsayninpi, ahina kasqanmanta riqsisqa.

¿Ima hatun ruraykunatam chaninchaqkuna huñu wakichin?

Chaninchaqkuna huñuqa, wakkunamanta, kay ruraykunatam wakichinan:

- Qhawariy, wakichiy, llamk'asqa qhaway, thatkiy chaninchakuyta iman chaninchanan.
- Yachay wasi ayllutam sunquchanan, thatkiy chaninchakuypi sunqunkuwan yanapakunankupaq.
- Llamk'ay huñukunatam wakichina, imaymana ruraykuna thatkiy chaninchakuy ukhupi apaykachanapaq.
- Yuyaychaykitikunata atiyllachiy, chaninchay, ruraykuna qhawariy thatkichiy apaykachakuptin. Kay kitikunata yachaykuna hatarichinapaq wakichiy, yachay wasi kallpachakunapaq.
- Willakuy huqariy, allin thatkichiy ima, apaykachakuptin tukuptin ima.
- Mirasqakunamanta hamut'ay apay, allin ruranapaq yuyaychakuyta, wakichikuy qatipayta ima.
- Yachay wasi ayllupi willay riqsichiy, ch'uuya chaninchakuy purisqankunamanta, mirasqankunamanta ima.
- Thatkichiya llamk'apan yachachinima sapanka mit'api; purisqankuna qhawarisqankunata wakichiy

CHH. Akllanchikimachaninrurasqataqhawasqawan chaninchakusun

1.4pi rurasqanchikmanhina, suyunchikpi askha chaninchakuy apaykachakusqanta riqsina kachkan, imaymana kikinchanakunata qhawaspa utaq yachay wasi apaypaq llika chaninchakusqanta ima.

Kunan yachana kamachiypaq akllasqa rurayninkuta qhawaspa, sunquchakuykuna yachay wasi pusanapaqkunaqa, thatkiy chaninchakuypaq chanin rurasqa qhawanahinam apaykachakunman; imaynatas chaninchanapaq yuyaychaykuna thatkiyninpi chaninchakunqa, yachay wasi apay imaymana tupunpi mirasqankunapi ima chaninchallantaq (imayna ruray, yachay kamana, apaykachay, aylluchana ima).

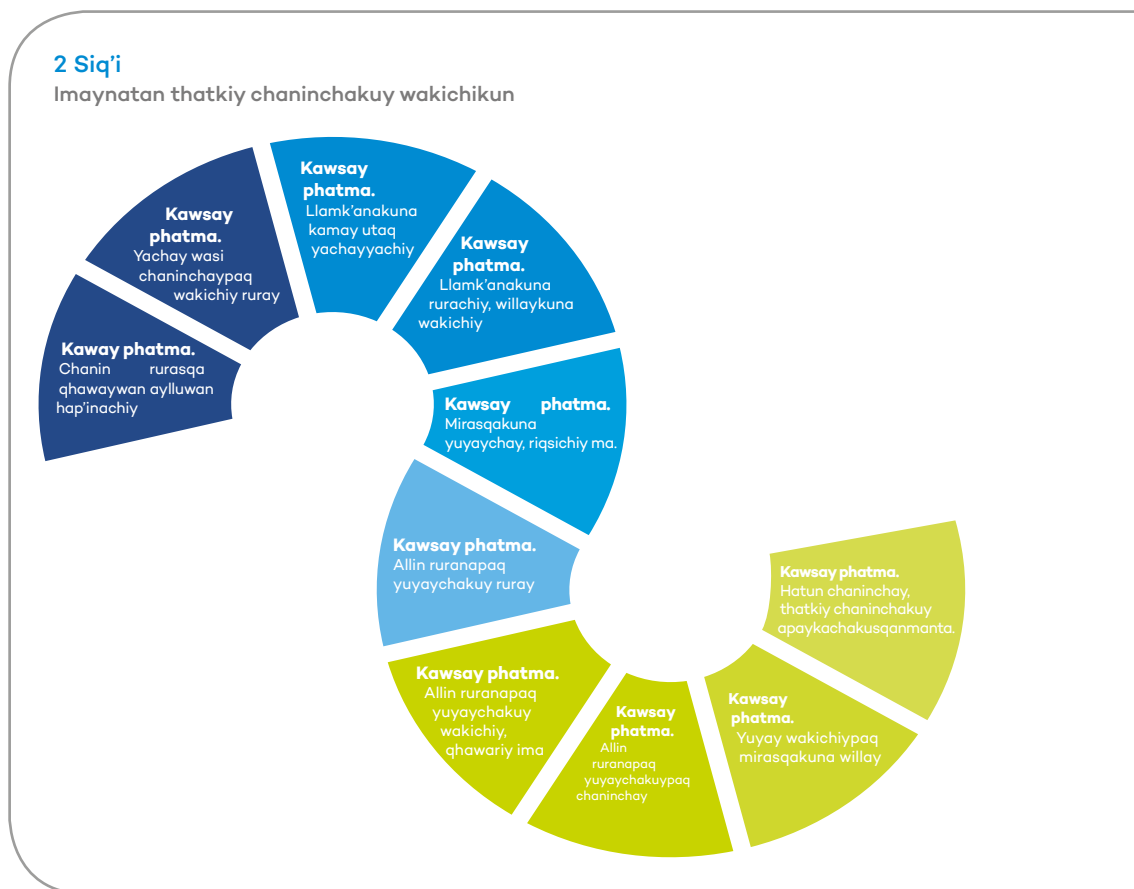
Kaypiqa, yuyaychachiykunaqa yachasqakunamantam, mana llapantachu sapanka tupupi qhawaykunata wakichin, yachay wasi apaypi; ichaqa chay ruraykuna kallpachanapaqmi kanku, yaykuchisqa yachay wakichinapaqmi allin, hinallataq suyunchikpa hatun yachay aypanakunata wakichinapaq ima.

2.2. ¿IMA MIT'AKUNATAN THATKIYKUNAP PURIYNINPI QATIPASUN?

Thatkiy chaninchakuy apaykachanapaqqa, yachay wasipi imaymana llamk'ay apaykachaykunam kan; ichaqa wakichiynin purichinapaq Sineace huk llamk'ay apaykachaytam wakichin, kimsa kawsay kutiyuqta, chaykuna ukhupitaq mit'a qatipasqakuna, akllasqa taripanakunayuq thatkiykunayuq ima. Sayarisqa qhawariy rikusqamanta yanapakuspa ima; sapanka mit'api, yachakuypaq kitita apaykachakun, yachay wasi ayllup yanapaynin, yachaykuna hatarichiypaq ima.

- I Mit'a: Yachakipana, yuyaychay, wakichiy
- II Mit'a: Ukhu qhawariy, yuyay wakichiy ima
- III Mit'a: Ruray, qhawariy, allin kasqanmanta chaninchana ima

Apaykachakuy puriyinpiqa, thatkiy chaninchakuy sapa kutilla allin kananqa, muyuq ichaqa wiñaq thatkiymi, chay llimp'isqapi qhawakusqanhina.

Chaninchakuyqa chanin rurasqata qhawaspata atipaytam maskhan, ahina kaptin, muyuyqa wakichiy ruraykunatam apaykachan, qhawariyta, chaninchayta ima; chaninchakuypaq, purisqankunata, chanin rurasqa qhawaspata wasapayninta ima.

Hinaqa, allinta llamk'ay qhawayta rikuna, hinallataq yachay wasip thatkiy chaninchakuy chaninchayta; purisqankunata ima, chanin

rurasqata qhawarispa; chay ñanpi, kay qillqasqapi kimsa phatmanpin kayta wakichisunchik.

Kunanqa, mit'akunata kawsay phatmakunantintam rikusun:

I Mit'a: Yachakipana, yuyaychay, wakichiy. Iskay kawsay phatmakunayuqmi:

- 1 kawsay phatma: Chanin rurasqa qhawaywan aylluwan hap'inachiy.
- 2 Kawsay phatma: Yachay wasi chaninchaypaq wakichiy ruray.

II Mit'a: Ukhu qhawariy, yuyay wakichiy ima. Tawa kawsay phatmakunayuqmi:

- 3 Kawsay phatma: Llamk'anakuna kamay utaq yachayyachiy.
- 4 Kawsay phatma: Llamk'anakuna rurachiy, willaykuna wakichiy.
- 5 Kawsay phatma: Mirasqakuna yuyaychay, riqsichiy ima.
- 6. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray.

III Mit'a: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq puriyin qhawaynin ima.

Tawa kawsay phatmakunayuqmi:

- 7. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima.
- 8. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay.
- 9. Kawsay phatma: Yuyay wakichiypaq mirasqakuna willay.
- 10. Kawsay phatma: Hatun chaninchay, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanmanta.

Mit'akunap kaqninta qhawasun, kawsay phatmakunata ima; chaypaqmi sapanka imayna

kawsay phatma kasqanta qhawachikun: imata atipanan, ima llusqinan, ruraykunata ima.

Chay ruraykunapi apaykachakun: Chaninchaqkuna huñu sayariynin, yachay wasi aylluwan ruraykuna wakichiy; kawsay phatmap llamk'aypa rurunta wakichinapaq, hinallataq

tapukuykuna hamut'anapaq; chaykunaqa chaninchaqkuna huñu ukhupi hamut'arinapaq, hinallataq llapan yachay wasi aylluwan hamut'arinapaq ima.

A. I Mit'a: Yachakipana, yuyaychay, wakichiy

Kay mit'apiqa yachay wasiwan thatkiykuna wakichiymi qallarín, sayaynin ima; chaninchakuypaq yuyayninkuna, imayna apaykaychayninkuna, rurayninkuna ima, hinallataq chanin rurasqa qhawaspá ima; yachay apaykachaqa qhawariynin wakichiynin ima.

Iskaynin kawsay phatma qatiqkunatam wakichikun:

- 1 kawsay phatma: Chanin rurasqa qhawaywan aylluwan hap'inachiy.
- 2 Kawsay phatma: Yachay wasi chaninchaypaq wakichiy ruray.

⇒ 1 kawsay phatma: Chanin rurasqa qhawaywan aylluwan hap'inachiy	
Wasapay suyasqa	Yachay wasi thatkiy chaninchakuywan sunquchakun, chanin rurasqata qhawaspá wasapanapaq; chayqa taripayta atikunmi, kaqninkunata, aylluchasqanta qhawaspá.
Llamk'aypa rurun munay	Sunquchakuy rurasqakuna wakichisqamanta willay, yachakipana apaykachasqamanta ima; rimanakuy qillqa tiyasqankuna, chanin rurasqa qhawarisqamanta apaykachakusqanta, yachay wasi ayllu imayna kasqanta rikuspa; yachay wasip sunquchakusqan chaninchakuy wakichinapaq.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

Huñunakuy willay chaskinapaq, yuyaychanapaq ima; imapaq rurakusqan thatkiy chaninchakuymanta, imayna chanin rurasqa qhawaspas kasqanmanta, akllakusqanmanta ima.

- Chay qhawaspakunatam llamk'aykunawan tupanachiyta atikun, thatkiy mirasqakuna yachay wasip apaykachasqanpi.
- Kayhinata, ayllu tupupiqas, ima ayllu llamk'aykunawan yachay wasip kan; ima chanin rurasqa qhawariykunawanmi kay llamk'aykuna tupanku; imaynatan yachasunman, kay llamk'asqakuna hunt'asqachu kasqanta; tayta mamakunap, ayllu umalliqkunap rimarisqankumantapacha.

2. Yachay wasi aylluwan ruraykuna wakichina, kanman

- Huñupi yuyaychaykuna ¿imapaq?
 - Chaninchakuypaq allin kasqanmanta yuyaychay. Yachay wasip imayna kasqanmanta willakuy riqsichikuyta atikun (llamk'aykuna allinchanapaq kallpachanapaq ima) kaykunapaq wasapanakunahinam, kuskas llamk'aspa wiñanapaq sunquchawanchik.
 - Chanin rurasqa qhawarispas imayna kasqanmanta yuyaychana, yachay wasi ukhupi, allin rurasqa kasqanta chaninchana.
- Huñupi llamk'aykuna ¿imapaq?
 - Yanapakuq llamk'anakuna ruray, ch'uya, sunquchasqa willarikuywan.
 - Llamk'ana huñukuna hatarichiy, wakichinapaq, atipachinapaq, yanapakuq llamk'anakuna qhaway; huñupi yuyaychaykuna wakichiy.
- Ruraykuna apaykachasqamanta rurasqakuna rikuchiy
 - Huñupi llamk'asqakunamanta; tukuchaykuna, sunquchaykuna, wakichiy, riqsichiy ima.
 - Llamk'aqkuna sunquchanakunata siq'inku, chaninchakuy wakichinakunanapaq

3. Huñupi yuyaychanapaq tapukuykuna, kanmanmi

- ¿Imanaptinmi yachay wasihina chaninchakunachik?
- ¿Imaynan yacha wasi munasqanchik? Munasqakuna huqariy, chanin rurasqa qhawaspawan tupanachikpaq.
- ¿Qhawaspas akllasqa yachay wasip munasqanman, imayna kasqanmanhina kutichinchu?
- ¿Ima huñu llamk'aykunan qhawaspas akllasqawan tupan?
- ¿Ima yachay wasi atiykunatan kallpachananchik, thatkiypi yanapanakunapaq?
- ¿Imatan kay kawsay phatmapi yachanchik, imaynatan yachanchik, imapaqmi yachasqanchik kanqa?

⇒ 2 Kawsay phatma: Yachay wasi chaninchaypaq wakichiy ruray

Wasapay suyasqa	Yachay wasi wakichikun; chaninchakuy wakichiyta rimarinakuspa ruran, riqsichin ima; chaytaq allin rurasqa, imayna yachay wasi.
Llamk'aypa rurun munay	Chaninchakuy wakichiy rimarinakuspa rurasqa, yachay wasi ayllupi riqsichisqa.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñu sayariynin

Chaninchaqkuna huñuqa, ñawpataraq wakichiyta atinmi, willaykuna maskayta; thatkiy chaninchakuy sumaqta apaykachanapaq llamk'anakuna hamut'ayta rimariyta ima atinmi.

- Chaninchaqkuna huñuqa ñawpaqtaraq chaninchakuy wakichiy ruraytam atin, llamk'ay huñukunatan hatarichiyta atin, chay yuyasqakuna wakichinapaq*.
- Kaykaqmi, kaqninkunamanta allin kasqankuta apaykachanan, ayllu imayna kasqanta qhawan, yachay wasip taripanankunata

wakichinan. 1 Yanapayninta qhaway implementación del plan.⁴ Este último debe atender a criterios de coherencia entre sus componentes, pertinencia a las posibilidades del contexto y relevancia para los objetivos institucionales. Ver Anexo 1.

2. Ayllu apaykachananpaq ruraykuna

- Yachay wasi ayllup qhawariynin wakichiynin ima:
 - Wakichiy chaninchakuy sayarichinapaq rimarinakuspa huñu llamk'aykuna. Huch'uy huñuwanmi qallariyta atikun, chaymantataq yachachiy huñuta wakichikunman, yachay wasi aylluman llamk'ay yuyaychayta riqsichinapaq, imaymana yanapakuq yuyaychaykuna chaskinapaq.
 - Huñupi llamk'aykuna yachay wasi aylluwan, imaynata thatkiy chaninchakuy puriyinpi apaykachakunanta riqsichina, chay ruraykunawan rimarinakuy tukuyman chayana, imayna yuyaychasqa wakichiy chaninchakuyta qhawarispa.
 - Huñupi llamk'aykunaqa uyñikunatam wakichinan, yachay wasi ayllup ruranankunata apaykachanapaq, wakichina ruranapaq.

3. Tapukuykuna hamut'ay wakichinapaq

- ¿Maymi wasapasqakuna, llamk'aypa rurunkuna ima, sapanka mit'api, kawsay phatmapi suyasqakuna?, ¿Ima ruraykunatan wakichikunqa chaypaq?
- ¿Imaynatan wakichiy chaninchakuypaq sayarichikun?
- ¿Ima llamk'anakunan wakichiy chaninchakuy wakichinapaq kanan?, ¿Imaynatan wakichikunchik qatipaq llamk'aykunapaq, ima sunquchakuykunatan ruranapaq akllanchik?
- ¿Ima atipaykunatan kallpachananchik?
- ¿Imatan kay kawsay phatmapi yachanchik, imapaqmi allin kanqa?

⁴ Apaq qillqap kimsa kaqinpi ruray yuyaychaykunatam riqsichikun, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqan qhawanapaq.

CH. II Mit'a: Ukhu qhawariy, yuyay wakichiy ima

Kay mit'apim wakichiy chaninchakuypaqta wakichikun, allin ruranapaq yuyaychakuyta ima rurakun.

Wakichiy chaninchakuy apakuptinqa, rimarinakuspa huqarikun, wakichikun, hamut'arikun chanin rurasqata willakuykunata qhawaspa, rurasqakuna rikuchiyta qhawachispa, yuyaykuna wakichinapaq. Qatiyninpi, allin ruranapaq yuyaychakuyta rurakun, chaytaq ch'uyanchay allin ruraykuna wakichikunanpaq.

Tawa kawsay phatmakunatam apaykachakun:

- 3 Kawsay phatma: Llamk'anakuna kamay utaq yachayyachiy
- 4 Kawsay phatma: Llamk'anakuna rurachiy, willaykuna wakichiy
- 5 Kawsay phatma: Mirasqakuna yuyaychay, riqsichiy ima
- 6. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray

⇒ 3 Kawsay phatma: Llamk'anakuna kamay utaq yachayyachiy

Wasapay suyasqa	Yachay wasi sayarichin utaq yachayyachin llamk'anakunata kawsay willakuyta, yupay willakuyta ima huqarinapaq, chanin rurasqa qhawaspa imayna kasqanta rikuspa, imaynata chay willakuy huqarikunqa, wakichikunqa ima.
Llamk'aypa rurun munay	Yachay wasi willaykuna, kawsaymanta, yupayniyuqkunata ima huqarinapaq, yachay wasip aylluchakusqanmanhina; hinallataq, thatkichiyykuna imayna ruraykuna ima, wakichinapaq.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayaraynin

Chanin rurasqakuna qhawaspapura allin hap'inakusqanmanta hamut'ay, rikuchikuqkunantin ima; willakuy imayna kasqanmanta yuyaychay, maykama taripay purisqanta chaninchanapaq, chanin rurasqa qhawaspata rikuspa (chaninchaypaq thamin).

Chanin rurasqa qhawaspata akllasqapaq, ruranakuna chaninchanapaq riqsiy; maymanta willakuy mirasqanta, imaynata chay willaykunata huqarikunqa wakichikunqa ima riqsiy; rurasqakuna rikuchiy, maykama atipasqanmanta huqarinapaq riqsiy.

Kay kawsay phatmapiqqa, kaptinpuniqa, kaqmanta akllasqata chaninchanapaq ruranakuna wakichinapaq, imaynata akllakunqa, chaykunata ch'uyanchana; rantinta qhawaspata kananapaq, chanin willakuy kasqanta ima, rikuchi qkuna yupaypi kaptin. Kawsaymanta willakuykuna kaptintaq, wak rikuchi qkunata apakuyta atikun, kimsa rikuy manta willakuykuna tupanachiy, kanman (askha willakuykuna tupanachiy), wakkuna ima.

2. Yachay wasi ayllupaq ruraykuna

- Llamk'anakunamanta ruray, yachayyachiy, wakichiy ima:
 - Yanapakuq huñukunawanmi llamk'ayta atikun, chaninchaypaq thamin llamk'anakunantim yanapaspa ruranapaq
 - Yuyay wakichiy yachay wasi aylluman riqsichiy.

3. Tapuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Ima willakuykunatan chanin rurasqa qhawaspata chaninchanapaq kanan, yupay willakuychu utaq kawsay willakuychu?
- ¿Ima yanapakuq willakuykunatan, huñusqa mirachiqkunapi⁵

5 Mirachiqkuna huñusqaqa, ayllup kuyuchi qninkunan yachay atipaykunawan hap'inakun, kanmanmi yachay wasip ukhunpi (yachachiqkunap yaykuchispa llamk'aynin, yachay wasipi kawsay, wakkuna ima); yachay wasip hawanpi (imaynan yachakuqkunap kaqnin, kawsaypi, qullqipi ima). (Minedu 2019). Kay kawsay phatmapiqqa, mirachiqkuna huñup, ima willakuykunatan kanan, yuyaychay apanapaq; mirasqakuna chaninchanapaq ima, sapanka yachay wasi imayna kasqanmanhina.

huqariyta munanchik?

- ¿Imayna llamk'anakunatan munanchik?
- ¿Maymantan willakuykunata hurqumusun?
- ¿Ima qhawariykunawanmi, willakuy huqarisqata chaninchakunqa, wakichinkuqa ima?
- ¿Ima atiykunatan aswanta kallpachananchik?
- ¿Imatan kay phatma wakichiypi yachanchik, imaynatan yachasqanchikta apaykachasun?

➔ 4 Kawsay phatma: Llamk'anakuna rurachiy, willaykuna wakichiy

Wasapay suyasqa	Yachay wasi llamk'anakunata ñawpaqtaraq akllasqata wakichin, willakuy mirasqanta ch'uya kasqanta wakichillantaq, maykamas purisqanta riqsin, chanin rurasqa qhawaspata rikuspa, chaytataq apachispa willan.
Llamk'aypa rurun munay	Willakuykuna wakichisqamanta mirasqankuna apachiy; maykamas, chanin ruraspa, qhawaspata atipasqanpi chayasqanta riqsispa.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

Kaykawsay phatma purisqanpi, huñuq apaqqa kititan apaykachanan sayariynin wakichinanpaq:

- Imayna llamk'anakuna wakichinapaq apaykachakusqanmanta yuyaychay; ñawpaq kawsay phatmapi rikuchisqata, yupay willakuy utaq kawsay willakuy wakichikusqanta qhawaspata, willakuy huqarinapaq.
- Imaymana llamk'anakunata qhawariy; willakuy huqarisqamanta thatkichinapaq yuyaychanapaq ima; chaywantaq willakuykuna

apaykachana, yupay willakuy kasqanta utaq kawsay willakuy kasqanta qhawaspá. Kawsay willakuy kaptinqa, estadística descriptivatam apaykachakunan, chawpi tupukunata riqsinapaq, huñupi yupaykuna riqsinapaq, sapa pachakmanta riqsinapaq ima. Kawsay willakuy kaptinqa, kimsa rikuymanta willakuykuna tupanachiyta apaykachana, mirasqakunawan tupanachinapaq.

- Mirasqakuna taripakusqamanta yuyaychay, yachay wasip wasapasqankunata qhawaspá, qhawarispá ruranapaqwan tupanachikpa, tukuchaykunata qhawachinku.
- Mirasqakuna maykama atipasqanmanta, chanin rurasqata qhawarispá, qillqasqa willay ruray.

2. Yachay wasi aylluwan ruraykuna wakichina

- Wakichiy, yachakipanay, yanapay, huñukunap willakuy huqariypi llamk'asqan qhaway ima.⁶
 - Willakuy huqariyta wakichiy.
 - Yachakipana apay, yanapay, llamk'anakunap wakichikusqam qhaway. Willay t'aqay, willay hunt'apay, manaraq willakuy thatkichiyta qallarispá.
 - Hunt'asqa willakuyniyuqchu, maykama purisqanta chaninchanapaq qhawariy, chanin rurasqa qhawarisqata rikuspa.
 - Yanapakuy huñukunapi willakuy apaykachakusqanta purichiy; apaykakananta yuyaychaspá, imayna willakuy huqarisqa kasqanta qhawaspá. Mirasqakunamanta hamut'ay, rimarinakuspa tukupaykunaman chayay; huñup purisqanta, chanin rurasqa qhawarispá akllasqawan tupanachikpa.

3. Tapuykuna hamut'ay apaykakanapaq

- ¿Ima thatkichina llamk'anakunatan hamut'anapaq apaykachasunman?
- ¿Imaynatan huñunakusunman, willakuy huqarinapaq thatkichinapaq ima?

⁶ Kay pusaq qillqap kimsa phatmanpim llamk'ay qhawanapaq chaninchanapaq ima kachkan.

- ¿Willakuy huqarisqari hunt'asqachu, maykama purisqan, chanin rurasqa qhawarisqawan tupachikpa riqsichinapaq?
- ¿Mayqinmi maykama purisqanchik chanin rurasqata qhawarispa?
- ¿Ima atipaykunatan kallpachananchik?
- ¿Ima yachaykunatan kay kawsay phatma saqiwanichik, ima thatkiypi mat'ipaykunatan qhipa puriykunaqmanta yuyaychanchik?

➔ 5 Kawsay phatma: Mirasqakuna yuyaychay, riqsichiy ima

Wasapay suyasqa	Yachay wasi mirasqakunata hamut'arin, imaraykukunata riqsispa, chaytataq yachay ruraqkunap aylluhina sunquchakuyninta t'ikrakunanpaq riqsichin.
Llamk'aypa rurun munay	Mirasqakunamanta hamut'aymanta, riqsichiy-manta willay.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

Kay kawsay phatmapaqqqa, chaninchaqkuna huñu, kay ruraykunatan purichinan:

- Imayma llamk'ay llamk'anakunamanta yuyaychay, sasachaykuna hamut'arinapaq.
- Imaymana ruraykuna rimarinakuspa qhawaychay riqsiy apaykachay ima: yuyay para, thami imanaptin-imachus(challwa kichka), sasachakuy sach'a, wakkuna ima.

2. Yachay wasiwan ruray wakichina

- Mirasqakuna riqsichinapaq wakichiy llamk'ana hamp'arakunapi, imaymana huñu runakunawan, kichasqakuna kasqanmanta

ch'uya yuyaychanapaq, imanaptin kasqanta riqsiy, mirachiq huñukusqanta riqsiy ima.

- Hamp'arapi llamk'aymanta tukupaykuna wakichiy riqsichiy ima.
- Tukupaykuna, kay thatkiy yuyaychaymanta, imanaptinkuna, mirachiq huñusqakuna mirasqakuna atipasqakuna hap'inasqata; ñawpaq yuyaychaykuna t'ikranapaq allinchanapaq ima, yachay wasi aylluwan riqsichikun .
- Ayllup yanapakuyninta sunquchana, t'ikray pusaypi yanapanakunankupaq.
- Willay qhawanakuna ruray utaq wak willaqkuna ima, pisillapi mirasqankuna willanapaq.

3. Tapukuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Mayqinmi chay llaki kichaykuna riqsikusqan?
- ¿Imanaptinmi chay kichay riqsisqakuna kanku?
- ¿Ima mirachiq huñusqakunan kay kichay kananapaq kanku?
- ¿Ima huñu atipaykunatan kallpachananchik?
- ¿Ima yachaykunatan kay kawsay phatma saqiwanchik, ima mat'ipaykunatan qhipa puriykunapaq yuyaychanchik?

↻ 6 Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray

Wasapay suyasqa	Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuyta ruran, yuyay wakichiy atipasqakunata qhawaspas, imanaptin kasqanta hamut'aspa ima.
Llamk'aypa rurun munay	Allin ruranapaq yuyaychakuy rimarinakuspa rurasqa, thatkiy chaninchakuy mirasqankunata qhawarispa.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. 1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

Chaninchaqkuna huñuqa, huñunakunqa ¿Imapaq?:

- Hamut'ay yuyaychaykunamanta, allin kay apaykachaykuna akllanapaq, hinallataq imayna ruraykuna allinchanapaq qhaway, yachay wasi pusaypi, pisi pachallapi, suni pachapi ima, mirasqakunata hurqukusqanmanhina, chanin rurasqa qhawarispata rikuspa.
- Imayna yuyaychaykuna ruray allinchanapaq akllakusqamanta hamut'ariy, kichayta pisiyachinapaq, kunan kasqanmanta, munasqanchik kasqanwan.
- Allin ruranapaq yuyaychakuy kaqninkunamanta hamut'ariy, imayna wakichisqa kasqanmanta ima.
- Yachay wasi ayllu wakichinapaq yuyaychaykuna rikuy, akllay ima; allin ruranapaq yuyaychakuy wakichinapaq, qhawarinapaq ima. (3 phatmata qhaway). 2 yanapayninta qhaway.

2. Yachay wasi aylluwan ruray wakichina

- Huñukuna wakichiy allin ruranapaq yuyaychakuy ruranapaq. Mirasqakunata, tukuchaykunata ima ñawpaq kawsay phatmamanta qhawarispa, huñupi llamk'aykuna apaykachakun; allin ruranapaq, yuyaychakuy wakichinapaq, yachay wasip akllasqa rurapaqkunawan. 2 Yanapayninta qhaway.
- Yuyay wakichiyta pusay: Kunan kunankuna allinchanapaq

ñawpachispa wakichiy, chanin rurasqata qhawarispa akllasqawan, yachachiy pusaymanta ruray atikusqanta qhawarispa. Hinallataq, yuyay wakichiyta puripachiy, t'ikraykunata qhawarispa, chay t'ikraykuna purichinapaq, allin ruranapaq yuyaychakuypaq, aypanakuna atipanapaq.

- Imayna ruraykuna akllay, llamk'aykuna wasapanapaq, chanin rurasqata qhawarispa. kunan kunankuna allinchanapaq akllasqata rikuspa, imanaptinta wakichispa; allinchanapaq ruraykuna riqsiy; kichayta pisiyachinapaq, kunan kasqanmanta, munasqanchik kasqanwan:
 - ¿Ima ch'uyanchaykunan aswan allin, ruray atikuq ima, maykama atipasqanchik riqsisqa allinchanapaq?
 - ¿Ima huñu kallpachasqakunan, hawamanta yanapakuykuna, apaykachakuyta atikunman?
 - ¿Ima ruraykunatan munaspa wakichisunman, imaynatataqmi ruraykunata atipanapaq rakisunman?
 - Qullqita qhawana, yanapakuqkunata ima, ruraykuna allin kananapaq wakichinapaq ima
- Llamk'ay qhawanapaq rikuchiykuna wakichiy, allin ruranapaq yuyaychakuy tiyasqapi ima yaykuchiy. Imakunatan llamk'ay qhawariypi allin ruranapaq yuyaychakuy apaykachakusqanmanta rikuchiy.
- Allin ruranapaq yuyaychakuy pusay llamk'anakunapi yaykuchiy (PET, PAT, RI).

3. Tapukuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Ima kunan kunan allinchaykunatan ñawpachisun, imanaptin?
- ¿Ima chaninchaykunatan utaq imayna ruraykunatan aswan rurakuyta atikun, maykama atipasqa riqsispa kallpachanapaq?
- ¿Ima ruraykunatan rurayta munanchik?
- ¿Imaynatan llamk'anapaq wakichisunchik?
- ¿Ima huñu atipaykunatan kallpachananchik kachkan?
- ¿Ima yachaykunatan kay kawsay phatma saqiwanichik, ima mat'ipaykunatan qhipa puriykunapaq yuyaychanchik?

CHH. III Mit'a: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq puriyin qhawaynin ima

Kay mit'apiqa allin ruranapaq yuyaychakuypi ruraykuna qhawarisqatam apaykachakun. Purisqakunatam riqsikun utaq atipasqa wasapasqakunata, akllasqa chanin rurasqata qhawaripa. Chaymantataq, yachay wasi aylluman mirasqakunatam riqsichikun, huñu yuyay wakichiy rikuchinapaq, musuq allinchanapaq ruraykuna patapi. 3 phatmapi kay qillqasqapi, rikuchiynatam wakichikun, allin ruranapaq yuyaychakuy qhawanapaqta rikuspa.

Kaymi chanin mit'a, huñu yuyay wakichiypaq, thatkiy purinallanpaq, kawsay chaninchakuy qhawariypi, sapa kutilla allin kanapaq.

Kay mit'akunatam apaykachakun:

- 7. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima.
- 8. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay.
- 9. Kawsay phatma: Yuyay wakichiypaq mirasqakuna willay.
- 10. Kawsay phatma: Hatun chaninchay, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanmanta.

⇒ 7. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima

Wasapay suyasqa	Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuy purichiypi wakichikuspa yanapan, mat'ipan llamk'ay qhawariyta rikuspa; allinta qhawarin, ima sasachaytachus yachay wasi ayllup rurapaqkuna tarinkunman.
Llamk'aypa rurun munay	Purichisqamanta mit'api riqsichiy, allin ruranapaq yuyaychakuypaq wakichiyninpi mat'ipay.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

Kay kawsay phatma purichinapaq, chaninchaqkuna huñu kay ruraykunata ruranan:

- Imayna llamk'ay qhaway rurakusqanmanta yuyaychay, allin ruranapaq yuyaychakuypaq wakichisqanman.
- Yanapanakuna kikin pachapi apay, qhawasqa ruraykuna wakichiypi apaykachanapaq.
- Willakuykuna riqsichisqapi imakunatas willakunqa riqsiy, wakichiy mat'ipay ima, llamk'ay qhawasqata rikuspa.
- Allin ruranapaq yuyaychakuyman puriyinipi mat'ipaykuna ruranamanta yuyaychay, llamk'ay qhawasqamanta mirasqankunata rikuspa.

2. Yachay wasi aylluwan ruray wakichina

- Huñukuna wakichiy allin ruranapaq yuyaychakuy ruranapaq:
 - Chaninchaqkuna huñu llamk'ana huñukunata ch'uyanchan, wakichiy purichinapaq.
 - Ruraykuna allin kananpaq pacha wakichiyinta, umalliq apaykachaqninwan riqsichin, wisnin ima.
 - Yachachin pusan ima, imayna kananpaq, qhawarisqa ruraykuna apaykachakunanpaq, wakichiypi kasqanmanhina.
- Allin ruranapaq chaninchakuy purisqanman qhawariy:
 - Allin ruranapaq chaninchakuy qhawasqa ruraykuna purisqan wakichikusqanta qillqaynin riqsichiynin ima.
 - Mit'a huñukuykuna purisqamanta yuyaychanapaq apay
 - Purisqamanta phatma willay apachinapaq ruray.
 - Llamk'ay huñukunaman willay apachina riqsichiy, rurakusqanmanta yuyaychanapaq, atipasqakuna allinchaykuna ima riqsiy, llamk'asqamanta yachasqakuna hurquy, wakichiypaq rurayninkunapi mat'ipaykuna apay.

3. Tapukuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Imaynata llamk'ay qhawayta ruranchik, allin ruranapaq yuyaychakuymanta?
- ¿Imapurisqakunanallinruranapaqyuyaychakuywakichisqamanta riqsikun?
- ¿Ima sasachaykunatan riqsikun, allin ruranapaq yuyaychakuy wakichisqamanta?
- ¿Ima mat'ipaykunatan allin ruranapaq yuyaychakuymanta rurasunman, ch'uya kanapaq, imaynatataqmi wakichisunman?
- ¿Ima huñu atiykunatan kallpachana kachkan?
- ¿Ima llamk'asqamanta yachasqakunatan kay kawsay phatma saqiwanichik, ima mat'ipaykunatan qhipa puriykunapaq yuyaychanchik?

⇒ 8. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay

Wasapay suyasqa	Yachay wasi rurakusqan thatkiyta chaninchan, wakichin ima, allin ruranapaq yuyaychakuypa atipasqankunataima, qhawasqa atipasqakunata, mana qhawasqata ima, chanin rurasqa qhawasqawan tupanachikpa, sasachaykuna, llamk'asqamanta yachaykuna ima.
Llamk'aypa rurun munay	Allin ruranapaq yuyaychakuymanta chaninchay willay.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

Chaninchaqkuna huñu ruranan:

- Chanin rurasqa qhawarispaqta maykama chayasqanta chaninchay, allin ruranapaq yuyanchakuy wakichiyta tukuspa, hinallataq mirasqakunata rikuy, rurasqakuna rikuchinakunata qhawaspaspa.
- Atipasqakunamanta, sasachaykunamanta ima allin ruranapaq

yuyaychakuy wakichikusqamanta hamut'ay.

- Llamk'asqakunamanta yachasqakuna riqsiy, allin ruranapaq yuyaychakuy wakichisqata rikuspa.

2. Yachay wasi aylluwan ruraykuna wakichina

- Yachay wasi aylluta wakichina ¿Imapaq?:
 - Wakichiy allin kasqan yachanapaqmanta hamut'ay, purisqankunata chanin rurasqata qhawarispa riqsiy, allinchanapaq ima. Kikin ruranakunatan chaninchakuypi wakichikusqanta apaykachakunman, maykama purisqanta yachanapaq, chanin rurasqata qhawarispa, wakwakichinakunata ima purisqakuna yachanapaq apaykachakunman.
 - Llamk'ay huñukuna llamk'asqankumanta chaninchakuy apay, chaninchaqkuna huñu, yachay wasi umalliqkuna ima.
- Llamk'asqamanta yuyay wakichiy allin ruranapaq yuyaychakuy rurakusqanmanta:
 - Huñupi rimarinakuspa llamk'ay, rurapaqkunawan purichiy (llamk'asqamanta yachasqakuna riqsiy, allin yachachiypi llamk'asqakuna tariy).
 - Chaninchaymanta manaraq ch'uyapichu willay ruray, rurasqakuna rikuchiywan kuska.

3. Tapukuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Maykaman atipakun chanin rurasqata qhawarispa?
 - ¿Ima kaqkunallinchanapaq kachkallan, qhawarispa ruranawan rikuchispa? ¿Imata wasapanapaq rurasunman?
 - ¿Ima wasapaykunatan thatkiy wakichiypi riqsinchik?
 - ¿Ima allin kananapaq kaqkunatan riqsinchik, allin ruranapaq yuyaychakuyninchik wakichikusqanmanhina?
 - ¿Ima huñu atiykunallin kallpachana, llamk'apana ima kachkan?
 - ¿Mayqinmi yachay wasipi allin yachachiypi llamk'aykuna llusqimusqan?
 - ¿Ima llamk'asqamanta yachasqakunatan kay kawsay phatma saqiwanichik?

⇒ 9. Kawsay phatma: Yuyay wakichiypaq mirasqakuna willay

Wasapay suyasqa	Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuypaq mirasqankunatam riqsichin, rimarinakuspa yuyay wakichiyta purichin, rurasqakuna rikuchiypi qallarispas, maykamas purisqa patapi, chanin rurasqa qhawaspawan rikuchikpa, huñu aswan allin puriyinpi kananpaq.
Llamk'aypa rurun munay	Thatkiy riqsichisqamanta willay, yuyay wakichiy, musuq allin kananpaq ruraykuna patapi.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

- Allin ruranapaq allinchakuy chaninchay mirasqankunamanta yuyaychay, qhawarispas ruranapaq akllasqa purisqanmanta ima, yuyay wakichiypaq riqsichiykuna tiyachiy.
- Imayna yuyaykuna apaykachay riqsichinapaq tukuchay, mirasqankuna hamut'arinapaq ima, yuyay wakichiy allin kanan thatkiy purinallanpaq.

2. Yachay wasi aylluwan ruray wakichina

- Allin ruranapaq yuyaychakuyamanta mirasqankuna riqsichiy:
 - Llamk'anakuna ruray, chaninchaymanta mirasqakuna pisillapi, atiyllapi willanapaq, yachay wasi ayllumanta akllasqa rurapaqkunawan.
 - Allin ruranapaq chaninchakuy chaninchasqamanta mirasqankuna riqsichiy, yuyay wakichiypaq yuyaychaykuna ima, huñu allin kasqan purinallanpaq.
- Yuyay wakichiy:
 - Musuq ruraykuna allin kananpaq imayna rurakusqanmanta rimariy, atikullaptin; taripasqakuna tahachiy utaq musuq ruray

- atipaykuna wakichiy, allinchanapuni purinanpaq
- Rimarinakuspa yuyay wakichiy, musuq wasapanakunamanta, thatkiy allin kanan purinallanpaq.

3. Tapukuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Ima ruraykunan kanman kichasqakuna kasqallan kaptin wasapanapaq?
- ¿Imayma ruraykunatan wasapasqakuna tahachinapaq chaninchasunman?
- ¿Ima musuq wasapanakunatan allinchanapuni yachay wasi aylluhina hap'ipasunman?
- ¿Ima yuyaychaykunatan apaykachasunman, allin kananpaq thatkichiypi purinallapaq?
- ¿Ima huñu atipaykunatan kallpachanachik kachkan?
- ¿Ima yachachiykunatan kay kawsay phatma saqiwanichik, ima mat'ipaykunatan yuyaychanchik?

⇒ 10. Kawsay phatma: Hatun chaninchay, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanmanta

Wasapay suyasqa	Yachay wasi thatkiy chaninchakuyninta chaninchan, hinallataq taripasqa yachaykuna wakichiyninmanta qallarisqata ima.
Llamk'aypa rurun munay	Thatkiy chaninchakuy chaninchaymanta willay apachiy. Thatkiypi llamk'asqamanta yachasqata kaqnichan.

¿Ima ruraykunatan wakichisunman?

1. Chaninchaqkuna huñup sayariynin

- Yuyaychay imayna qhawasqan, ima purisqan, hatunchaninchay thatkiy chaninchakuymanta.
- Imakunatas apaykachana, thatkiy chaninchaymanta willay apachiypi.

- Rimarinakuspa chayay, ima purichiqkunatas akllakunaqa chaninchakuy wakichiy ruranapaq.

2. Yachay wasi aylluwan ruray wakichina

- Yachay wasi ayllupaq yuyachayninta, chaninchaq huñu thatkiy chaninchakuymanta apaykachayta atin, kikin yachasqanta chaninchaspa, huñu llamk'aykuna allinchasqa kasqanta, hinallataq ima ruraykunas llamk'apanaraq aswan allin kananpaqta rikuspa.
- Chaninchaqkuna huñu, llamk'ay huñunakuyta apaykachayta atin; huñupi llamk'ay, akllasqa huñu, tapurikuy, yachay wasi ayllu rurapaqkunapuralla; thatkiy chaninchakuymanta yuyay rimariykuna uyarinapaq, allin ruranapaq yuyaychakuy wakichikusqanmanta ima.
- Tukuchaykuna wakichiy, llamk'asqmanta yachaykuna thatkichiymanta, chaykunawantaq chaninchaymanta willay apachina ruray.

3. Tapukuykuna hamut'ay apaykachanapaq

- ¿Thaykiy chaninchakuyri yachay wasipaq imapaqmi allin karqan?
- ¿Imatan yachay wasihina yachanchik thatkiy chaninchakuymanta?
- ¿Chanin rurasqa qhawarispas akllasqari aylluchasqachu karqan?, ¿yachay wasipi ima wasapanakunatan rikuchiwanichik?
- ¿Iman atiylla karqan, imataqmi sasa, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanpi?
- ¿Ima huñu atiykunatan kallpachanchik, mayqinkunataqmi kallpachanaraq kachkan?
- ¿Chaninchakuytaq atipayninkunata wasapanichikchu?
- ¿Ima apaykachaypi mat'ipaykunatan thatkiy chaninchayman rurasunman, sapa kutilla allin kanapaq?

¿Imaynatan yachay wasip thatkiy chaninchakuyta wakichinchik?

Qhawarinapaqraq yuyaychauykuna

Huñupi yuyay wakichiyta ruranchik

Huñupi yuyay wakichiytam rurana, yachay wasi ayllupis sunquchakunallantaq

Chaninchaqkuna huñuta hatarichinchik

Chaninchaqkuna huñuqa imaymana yachay wasi runap huñu sayarichisqanmi, thatkiy chaninchakuypaq puriyintam apanan

Ima chanin rurasqata qhawarispá chaninchakunananchikpaq akllanchik

Hatun yachaykunata llapanpaq qhawanan, hinallataq suyunchikpa hatun yachay aypanakunata wakichinapaq ima.

Mit'akuna, kawsay phatmakuna ima thatkiypi qatipanapaq

I MIT'A

Yachakipana, yuyaychay, wakichiy. Iskay kawsay phatmakunayuqmi

1 kawsay phatma.
Chanin rurasqa qhawaywan aylluwan hap'inachiy

2 kawsay phatma
Yachay wasi chaninchaypaq wakichiy ruray

II MIT'A

Ukhu qhawariy, yuyay wakichiy ima

3 kawsay phatma
Llamk'anakuna kamay utaq yachayyachiy

4 kawsay phatma
Llamk'anakuna rurachiy, willaykuna wakichiy

5 kawsay phatma
Mirasqakuna yuyaychay, riqsichiy ima

6 kawsay phatma
Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray

III MIT'A

Allin ruranapaq yuyaychakuypaq puriyinin ima

7 kawsay phatma
Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima

8 kawsay phatma
Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay

9 kawsay phatma
Yuyay wakichiy paq mirasqakuna willay

10 kawsay phatma
Hatun chaninchay, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanmanta

Fotografía: Ministerio de Educación.

III PHATMA.
¿IMAYNATA YACHASUN
ALLINCHACHKANCHISCHU ICHA
MANACHU?

3.1. ¿IMA LLAMK'ASQATA QHAWARISUN, IMATA CHANINCHASUN?

“Thatkiy chaninchakuyta” llamk'akusqantam huñunpi qhawakun, chaninchakun ima, purisqakunata, “chanin rurasqata qhawarispá” wasapakusqanta ima.

A. Thatkiy chaninchakuypi

Thatkiy chaninchakuyqa kimsa mit'akunata, chunka kawsay phatmakunatawanmi purichin; sapanka kawsay phatma huk wasapayta maskhan, llamk'aypa rurunta, huñu ruraykunata ima chaninchaqkuna huñu ukhupi apaykachakusqanta purichillantaq, yachay wasi ayllumanta rurapaqkunatawan ima, chaypaqmi kaykunata rurakunan:

Sapanka kawsay phatmapi

- “Ruraykunap” purisqanta qhawakun, kaykunataqmi kanman: sunquchaymanta, willaymanta, chaninchaymanta, wakkuna ima.
- Llamk'asqamanta mirasqankunatam chaninchakun “sapanka kawsay phatma wasapay suyasqapi”. Sapanka kawsay phatma wasapay suyasqamanhina chaninchakun, rurasqakuna rikuchiyta qhawaspa, hukninkaqmi munasqa llamk'aspa rurun kanman.

Sapanka mit'api

Kawsay phatma purisqankunatam qhawariyta atin, mit'a tukuptin mirasqankuna chaninchay.

CH. Chanin rurasqa qhawaspakllasqawan

Thatkiy chaninchakuy allin kananpaqqa, yachay wasi ayllu qhawarispak ruranapaq akllasqawanmi puriyinta yachachikun (1 kawsay phatma: Chanin rurasqa qhawaywan aylluwan hap'inachiy). Kay qhawarispak rurana wasapanapaqqa, yachay wasi ayllu, qhawaykachariy t'aqwirispata ruran, ima ruraykuna allin kanan apaykachanapaq (4 Kawsay phatma: Llamk'anakuna rurachiy, willaykuna wakichiy, hinallataq 5 Kawsay phatma: Mirasqakuna yuyaychay, riqsichiy ima).

Kay rikusqawanmi allin ruranapaq chaninchakuytam yuyaychakun, chaytaq qhawarikun chaninchakun ima (6. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray, 7. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima, hinallataq, 8. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay), qhawasunpashina:

- “Allin ruranapaq yuyaychakuypi qhawarispak ruraykuna” llamk'akusqanta qatipasqa qhawarikun, sapanka chanin rurasqa qhawaspak kaqninkunawanmi hap'inakun. Kay ruraymi rikukun 7. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy imapi, III Mit'a thatkiy chaninchakuypi.
- Llamk'asmanta mirasqankunatam chaninchakun, “purisqanta, chanin rurasqata qhawaspak” akllasqata. Pacha wakichiy chaninchakuy ruranapaqqa, allin ruranapaq chaninchakuypiq wasapaykuna kasqanmanhinam apaykachakunan. Wakichikun ch'uyapi 8. Kawsay phatmapi: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay.

3.2. ¿IMAYNATA, IMAWAN QHAWARISUN, CHANINCHASUN IMA?

Yachakunpashina. sapanka yachay wasi thatkiy ninpi, llamk'ay qhawariyninta, chaninchayta (LLQ&CH) ima wakichiyta atinmi, kawsasqanta, imayna kasqanta qhawarispas, kunan yachay wasi purinanpaq yuyaychaykunata qhawasunchik, thatkiy llamk'ay qhawariyta, chaninchayta rikuspa. Chay qhawariypiqa, kay thatkiy, kay imayna ruraykunatam apaykachanan:

A. Pikunan llamk'ay qhawariyta, chaninchayta ima umallispa pusanqaku

Thatkiy qallariymantan, chaninchaqkuna huñu, llamk'asqanmanhina, llamk'ay qhawariyta, chaninchayta ima wakichin; chaypaqtaqmi huñu ukhupi wakichikun. Kay ruraykunam qallarín, 2 Kawsay phatma: Yachay wasi chaninchakuypaq wakichiy ruraymanta.

Allinta yachana, chay llamk'ay qhawariy, chaninchay huñuqa, huqarin, willakuyta wakichin, llamk'aymanta mirasqakunata riqsin, huñu yuyay wakichiyta purichinapaq, rurasqakuna rikuchiyta qhawaspas.

CH. Imaynata, imakunawan chaninchakunanta rikuy

Imatas qhawarikunqa, chaninchakunqa, pikuna apaykachanqaku rikuspañaqa; yachanapuni kanan, ima yuyaychaykunawanmi llamk'ay qhawariyta, chaninchayta ima wakichikunqa, thatkiy ninpi ima (2 Kawsay phatma: Yachay wasi chaninchaypaq wakichiy ruray), allin ruranapaq yuyaychakuymanta, qhawarispas ruranapaq akllasqa kasqanmanhina (6. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray, 7. Kawsay phatma: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima).

Peersman (2014) nin, llamk'ay qhawariy ruraypaqqa,

wakichiykunapaq chaninchaynin, yuyaychay wakichinakuna ima, kanku: munasqanchik atipasqa, pisi kaqkunawan phaturichiy, allin ruray, ruraysiy, chiqaqyasqa, wakkuna ima. Chaykunawanmi, tapukuykunata chaninchakun, llamk'ay qhaway, chaninchay ima rurayninkuna yuyaychanapaq. Sapanka kawsay phatma thatkiyninpi:

- **Munasqanchik wasapay:** ¿Imaynapin wasapaykunaman chayakun, sapanka ruraypi utaq mit'a, kawsay phatma tukuypi? ¿Imaynapin wasapaykunaman chayakun, chanin rurasqa qhawaypi?
- **Kunanpi ruray:** ¿Qhawariy ruraykunari pacha wakichisqapichu ruraynin tukupun, mirasqa taripanapaq? ¿Pacha wakichisqapichu rurakun?
- **Allin ruray:** ¿Ruray apaykachayri allin rurasqachu karqan, ayllup imayna kasqanmanhinachu?
- **Ruraysiy:** ¿Maykaman yachay wasi ayllup rurapaqkuna ruraysiynin karqan?, ¿Ima ruraysiykunatan qillqakun?
- **Chiqaqyasqa:** ¿Ruraykuna apaykachasqari kawsay phatmaq maskhasqanwan chiqaqyasqachu kanku (icha paykunapurachu hap'inakunku)?, utaq ¿Allin kanapaq ruraykunari, wasapanakuna, taripanakuna, allin ruranapaq yuyaychakuymanhinachu yuyaychasqa kanku?
- **Ancha yupayniyuq.** ¿Imapaqmi allin willakuy, kawsay phatmapi mirasqan, thatkiypi purinapaq?

Tapukuykuna wakichisqaqa, imayna llamk'ay qhaway, chaninchaywanmi huñuchakunman; maykama purisqanta, imayna kasqanta yachanapaq, imatas qhawasqanchikmanta, chaninchasqanchikmanta ima.

Kaypim yachasqakuna llusqsimun yupay willakuy munaq (kanman, % yachachiqkunata thatkiy chaninchakuy ruraykunapi ruraysikunku), kawsay willakuy munaq (kanman, rurapaqkuna qhawarinin, chaninchakuyapaq allin rurasqa wakichiyinpi kasqanmanta).

Imayna willakuy kasqanmanta (yupay, kawsay) kamay munay, yachasqamanta qallarispá; imaynata, imakunawan llamk'ay qhaway, chaninchayta ima, yanapakuq apaykachakunantam rikukunqa: atinakuna, rimanakuykuna, qillqasqapi tapukuykuna, huñupi yuyaychaykuna, qhaway raphikuna, wakkuna ima, allin ruraykunahina apaykachanapaq.

CHH. Pacha wakichiy llamk'anakuna rurachiynapaq

LLQ&CHpaq pacha wakichiy llamk'anakuna rurachiyqa, imaymana mirachiykunamantam apaykachakun, kanmanmi: wakichiy rurakusqan, ima rurayta qhawakunqa utaq chaninchakunqa, ima llamk'asqamantam mirasqakunata chaninchakunqa. Kanmanmi, maykama purikusqanta "wasapay suyasqamanhina", sapanka kawsay phatma thatkiy chaninchakuypi, sapanka kawsay phatma hayk'a pachapi apaykachakusqanmanhina, hinallataq, wasapay suyay sasa kasqamanta ima.

Chaninchakuypaq wakichiy kikin rurayninpi apaykachanan (2 Kawsay phatma), hinallataq (6 Kawsay phatma), LLQ&CHpaq llamk'anakuna rurachiypaq pacha wakichiyta qhawana, sapanka kawsay phatma tukuymanta willakuykuna kananmanta, allin ruranapaq yuyaychakuy apaykachakuy purisqanmanta ima, imapis kaptin mat'ipanapaq, taripaykuna wak ñanman mana purinanpaq, atipaykuna suyasqa wakichiykunapi kasqanmanhina ima.

CH'. Willakuy mirasqanmanta, wakichiy, hamut'ay, qillqaspa willay ima

Qillqasqakuna rurachiykusqamanta, allin ruranakunatam rurachiykina, willakuy wakichinapaq, imayna, rikuchiq, llamk'anakuna kasqanmanhina (yupaymanta utaq kawsaymanta). LLamk'ay

mirasqankunata qhawaspam thatkiy purisqanmanhina hamut'arina, atipaychaninrurasqata qhawaspa ima. Chaypaqmi, kaykunata yuyaychana

Thatkiy chaninchakuy purisqanmanhinaqa hamut'ayqa; imatan sapanka kawsay phatmapi atipana kasqantam wakmanta qhawana, ima rurakuna, mirasqakuna qhawarisqa karqan.

Ahina kaptinqa, wasapaykuna suyasqaqa, "huñu yachaykunatam" rikuchin; chaninchayninqa, chaninchay atinakunapim yanapakunman, maykama yachay wasapasqanta yachanapaq, rurasqakuna richuchiywan hap'inasqapuni kanan.

Chanin rurasqata qhawaspa purisqanmanta, hamut'ay; wasapaykuna qhawarisqata, qhawarispá ruránapaq akllakusqanmanhina rikuy (8 kawsay phatma). Kaymanhina, mirasqakunata hurqukusqanta, wasapay suyakusqanwan, chanin rurasqata qhawasqapi kasqanman, t'aqasqanta rikukunqa..

Llapan rurasqakunapaq, hamut'anapaqmi kanan:

- Allin kaq rurasqakuna rikuchiy akllay, purisqakuna, llamk'ay mirasqakuna riqsichinapaq.
- Ayllupi llamk'ay qhawasqakunapaq puriynin tariy, mirasqakuna chaninchasqa ima, rurakusqamanta aswan allin rikunapaq. Chayrayku, wak willakuy ima kanan, mirachiqkunamanta aylluwan

hap'inasqa, utaq sasachaykuna kachkanman, mirasqakunapi, thatkiy apaykachasqakunapi.

- Huñupi hamut'ay, mirasqakuna chaninchanapaq, hamut'aypi imaymana ruraykuna hap'inakusqankuta rikuna

Llamk'asqamanta willay; Kay hamut'aymanta qallaripa, yachay wasi aylluman willanapaq llamk'asqamanta willakuykunata mit'api rurakun, imayna thatkiy purisqanmanta, chanin rurasqata qhawaspa wasapakuynin ñanpi purinanpaq (8 kawsay phatma).

Wak qhawariymanta, llamk'asqamanta willaykuna LLQ&CHpa wakichisqa kanan, waqaychasqa kanan, chaninchakuy apaykachakunanpaq yaykuy atiylla, munakusqa qhawariy.

Qatiq thatkiyqa yachay wasi aylluman riqsichiy kanan (9 kawsay phatma), llamk'asqamanta willakuykunap mirasqankuna, yuyaykuna huqariy kallpachanapaq. Chaykunata qhawaspa, chaninchaypaq tarisqakunata mat'ipakun, rimarinakuspa yuyay wakichiykunata wakichikun; t'ikraykuna thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanpi.

H. Thatkiykuna llamk'apay, huñu yachaykuna

Mirasqakunamanta qallaripa, allinchanapaq ruraykuna riqsiy, LLQ&CHpaq willakuynin, thatkiyta llamk'apay, yachay wasi ayllu rurapaqkunap yachayninkunata wakichinqa; llamk'asqamanta yachasqakunata rimarinakuspa llamk'asqamanta hurqunqa, thatkiy mirasqakunamanta hamut'ay (10 kawsay mit'a). Chay qhawariypi, nisunman:

Thatkiy chaninchakuy purichisqamanta, LLQ&CHpaq willakuyninqa, kallpachakusqakunatam riqsin, allinchanapaq ruraykunata ima, rurapaqkunap yachayninwan, sapanka kawsay phatmapi wasapanku, “wasapay suyasqamanhina”.

LLQ&CHpaq willakuyninqa; sapa kutilla, sapanka kawsay phatmapi thaykiy rurasqa llamk'apaypaqmi allin kanqa, k'anchaq willakuykunata qunku, chaymanhina, imayna llamk'aykunata mat'ipakun.

Chanin rurasqata qhawaspaa aklakusqanmanhina, LLQ&CHpaq willakuyninqa, qhawarisqa ruraykuna allin kananpaqmat'ipanatanriqsin, allinruranapaq yuyaychakuypaq hatun wakichiyninta ima. Kay kasqanpiqa, thatkiykunatam llamk'apakun, wasapaykuna ch'uyanchaspa, suyasqa chanin rurasqa qhawarispaa kasqanmanhina.

Iskaynin apaykachaykunapi LLQ&CHqa willakuyta wakichin, chaytaq apaspa huñupi hamut'akun, yuyayta yachayta ima wakichin utaq llamk'apan. Chaymanta kay yachaykunaqa allin llamk'aykunapi rikuchikun, huñu atipaykunapi ima, sapa kutilla allin kay tiyachinapaq, yachakuqkunap yachayninpi aswan allin ch'uyanchay rikukunanpaq.

¿Imaynata yachasun, allinchachkanchischu icha manachu?

¿Ima llamk'asqata qhawarisun, imata chaninchasun?

Thatkiy chaninchakuypi

Sapanka mit'api Kawsay phatma purisqankunatam qhawariyta atin, mit'a tukuptin mirasqankuna chaninchakun.

Sapanka kawsay phatmapi "Ruraykunap" purisqanta qhawakun..

Chanin rurasqa qhawaspata akllasqawan

Allin ruranaq yuyaychakuypi qhawarisqa ruraykuna llamk'akusqanta qatipasqa qhawarikun.

Llamk'asmanta mirasqankunatam chaninchakun, purisqanta, chanin rurasqata qhawaspata akllasqata.

¿Imaynata, imawan qhawarisun, chaninchasun ima?

A. Pikunan llamk'ay qhawariyta, chaninchayta ima umallispa pusanqaku.

CH. Imaynata, imakunawan chaninchakunanta rikuy.

CH'. Willakuy mirasqanmanta, wakichiy, hamut'ay, qillqaspa willay ima.

H. Thatkiykuna llamk'apay, huñu yachaykuna.

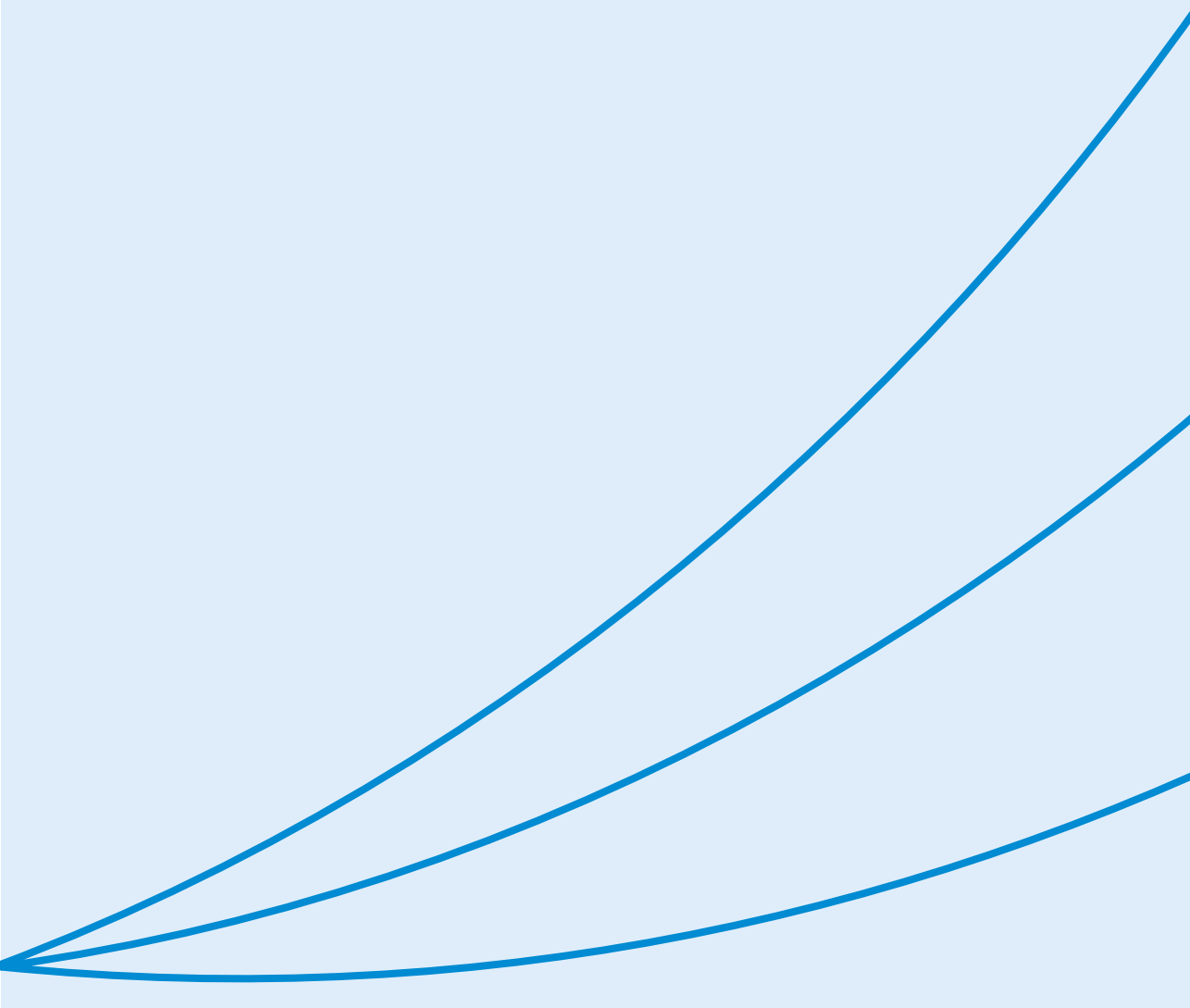
CHH. Pacha wakichiy llamk'anakuna rurachiynapaq.

MAYT'UKUNA TAPUSQA

- Barzaga, O. Vélez, H. Nevárez, J. y Arroyo, M. (2019). Gestión de la información y toma de decisiones en organizaciones educativas. En *Revista de la Facultad de Ciencias Económicas y Sociales* Vol. XXV. N°2 abril-junio 2019. Universidad del Zulia. p. 120-130.
- Bolívar, A. (2014). La Autoevaluación en la Construcción de capacidades de mejora de la escuela como comunidad de aprendizaje profesional. *Revista Portuguesa de Investigación Educativa*. Vol. 14,2014, pp. 9-40.
- Bolívar, A. (2020). Capacidades institucionales para la autoevaluación. Artículo elaborado para SINEACE. Junio 2020. Lima Perú.
- Landi, N. & Palacios, M. (2010). La autoevaluación institucional y la cultura de participación. *Revista Iberoamericana de Educación* (53), 155-181. Recuperado en: <https://rieoei.org/historico/documentos/rie53a07.pdf>
- Minakata, A. (2009). Gestión del conocimiento en educación y transformación de la escuela. Notas para un campo en construcción. *Sinéctica* N°32. Tlaquepaque (ene/jun.). Recuperado en: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-109X2009000100008
- Marcipar, S. y Luciani, M. (2017). La metaevaluación en la agenda de la educación superior. *Revista Ciencias Económicas* Pag. 185-197. Universidad Nacional de Litoral Argentina. Facultad de Ciencias Económicas.
- Ministerio de Educación del Perú (2019). Evaluaciones nacionales de logros de aprendizaje 2019. ¿Qué aprendizajes logran nuestros estudiantes? Oficina de Medición de la Calidad de los Aprendizajes (UMC). Minedu. Lima Perú. Recuperado de: <http://umc.minedu.gob.pe/wp-content/uploads/2020/06/Reporte-Nacional-2019.pdf>

- Morales, S. Morales, O. (2018). Comunidades Profesionales de Aprendizaje: de la gestión empresarial a la gestión educativa. *Revista peruana de investigación educativa* N° 10, pp.99-125. Sociedad de Investigación Educativa Peruana (SIEP).
- Murillo, J. & Krichesky, G. (2012). El proceso del cambio escolar. Una guía para impulsar y sostener la mejora de las escuelas. *Revista Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación*, 10(1), 26-43. Recuperado en: <http://www.rinace.net/reice/numeros/arts/vol10num1/art2.pdf>
- Peluffo, M., Catalán, E. (2002). *Introducción a la gestión del conocimiento y su aplicación al sector público*. Santiago de Chile. Instituto Latinoamericano y del Caribe de Planificación Económica y Social – ILPES/CEPAL.
- Peersman, G. (2014). Criterios de evaluación. UNICEF. Síntesis metodológica. International Initiative for Impact Evaluation – Better Evaluation – UNICEF.
- Ravela, P. (2006). Fichas Didácticas para comprender la evaluación educativa. Chile: PREAL.
- Ravela, P. (2020). La autoevaluación institucional como herramienta de mejora. Lima Perú. Artículo elaborado para SINEACE. Recuperado de <http://repositorio.sineace.gob.pe/repositorio/handle/sineace/6261>.
- Remy, P. (2013). Manejo Estratégico de crisis en organizaciones: cómo preverlas, enfrentarlas y aprender de ellas. Sinergia e Innovación. Recuperado en: <https://repositorioacademico.upc.edu.pe/handle/10757/332956>
- Sanmarti, N. (2007). *10 ideas claves. Evaluar para aprender*. Barcelona: Graó.
- Sineace (2020). *Guía para la construcción de modelos de calidad*. Lima.

YANAPAYNINKUNA

1 YANAPAYNIN

Huñup chaninchakuynin wakichiy

1. Willaqkuna

- Yachay wasi: _____
- Yachay ñiqi: _____
- Umalliqpa sutin: _____
- Yachay wasi maypi tiyasqan: _____
- Región: _____
- Provincia/ Distrito: _____
- Hayk'a yachakuqkuna kanku: _____
- Hayk'a yachachiqkuna kanku: _____

2. Chaninchaqkuna huñu

(Pikunam kanku, imaynatam ukhupi chaninchakunku. Qhawasunmanpashina, sapanka phatma huñun umalliqniyuq kanan: wiñachiq, willay apaykachaq, waqyaykuna, yachachiq huñuwan rimarinakuq, aylluwan tayta mamakunawan rimarinakuq, wakkuna ima).

3. Taripaykuna

(Imapaqmi wakichiy rurakusqanmanta riqsichiy. Hap'inachikunmanmi: willakuy chaskiy, rurasqakuna rikuchisqa purichiy, huñu kawsaykuna chaninchay, yuyay wakichiykuna rurasqakunata qhawaspa purichiy, allin ruranapaq yuyaychakuy riqsichiy, t'ikraykuna, musuq yachachiykuna purichiy, wakkuna ima).

4. Chanin rurasqa qhawarispakuna

(Ima chanin rurasqa qhawasqawanmi yachay wasi chaninchakuynin wakichikunqa, chayta riqsichina. Hinallataq, imayna ayllu kasqanmanta willakuykunata yapakunman; chaymi allin, llamk'asqamanta mirasqakuna yuyaychanapaq, maykamas purisqanta willanapaq. Kay kawsay ruraykunam, allin kaspapas, mana allin kaspapas puriysinman, llamk'aymanta mirasqakuna taripaypi).

5. Chaninchakuypaq wakichiyinpi, ruraykuna pacha wakichiypi

(“apanka kawsay phatmapi ruraykunatam rikuchin, llamk'ay umalliqkunata ima). Wakin ruraykunaqa aswan huch'uy wakichiytam apaykachanan. Qhawarisunpashina, huñupi llamk'ay kaptinqa. Llamk'ay umalliqkuna chay ruraykunamanta, chay qhawariypmi wakichikunku.

Mit'akuna	Kawsay phatmakuna	Ruraykuna	Pacha wakichiy			Llamk'ay umalliqkuna	Yanapakuaq	
							Kiikinpaq	Wakkunapaq
1. Yachakipana, yuyaychay, wakichiy ima.	Aylluan, chanin rurasqata qhawaspa ima tupanachiy							
	Yachay wasi chaninchakuyapaq wakichiy ruray							
1. Ukhu qhaway, yuyay wakichiy ima	Llamk'anakuna ruray utaq yachayyachiy							
	Llamk'anakuna apaykachay, willakuykuna wakichiy							
	Llamk'asqamanta mirasqakuna hamut'ay, riqsichiy ima							
	Allin ruranaq yuyaychakuy ruray							
	Allin ruranaq yuyaychakuy apaykachay qatipay ima							
2. Llamk'ay, qatipay, allin kasqanmanta chaninchay	Allin ruranaq yuyaychakuy chaninchay							
	Llamk'asqamanta mirasqakuna riqsichiy, yuyay wakichiy purichinapaq							
	Hatun chaninchay: thatkiy chaninchakuy chaninchay							

6. llamk'ay qhaway, chaninchay ima

Yachay wasiqa qallarisqanmantapacham imaynata llamk'ay qhawayta, chaninchayta iman qhawan, ima rurakusqantarikunan; hinallataq chaninchakuyapaq wakichiy ni imaynachu chaninchakunanta; yuyaychaykunata ch'uyanchaspa, llamk'anakuna, pacha apaykachay, umalliq llamk'aqkuna ima ch'uyanchasqa kanan. kay apaq qillqamanta kimsa phatmantam qhawarina, imayna llamk'ay qhaway, chaninchayta ima wakichinapaq.

2 YANAPAYNIN

Allin ruranaqpaq yuyaychakuy

I. Taripanakuna, chayanakuna riqsiy

Chanin rurasqata qhawaspa	Maykama chaninchakuyipi taripakusqa	Kunanpi allin kanapaq	Taripanakuna / allin ruranaqpaq yuyaychay wasapanakuna	HAYKA PACHAPI		
				Huch'uy (1 watapi)	Tinku (2 watapi)	Chunta (3 watapi)

II. Pacha wakichiy ruraykuna allin kananpaq (3 Mit'a: Allin ruranaqpaq yuyaychakuyapaq puriyin qhawaynin ima)

Huk ñiqi watapi:

Taripana	Wasapana	Ruraykuna	Pacha wakichiy		Llamk'ay umalliqkuna	Yanapakuaq	
						Kikinpaq	Wakkunapaq

III. Llamk'ay huñukuna wakichiy, allin ruranaqpaq yuyaychakuy apaykachanaqpaq.

Kaypim yuyaychakunqa, llamk'ana huñukuna huch'uy ruraykunayuc hatarichikunanta, wakichiyipi akillasqa kasqanta qhawaspa, imayna ruray kasqanta qhawaspa ima.

IV. Llamk'ay qhaway, chaninchay ima:

Yuyaychaykunatam rikuchikun, imawan llamk'anakunata, pacha apaykachayta, llamk'ay umalliqkunata ima.

3 YANAPAYNIN

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

I. 1 MIT'A: Yachakipana, yuyaychay, wakichiy

1 KAWSAY PHATMA: Chanin rurasqa qhawaywan aylluwan hap'inachiy

Wasapay suyasqa

Yachay wasi thatkiy chaninchakuywan sunquchakun, chanin rurasqata qhawasqata wasapanapaq; chayqa taripayta atikunmi, kaqninkunata, aylluchasqanta qhawaspa.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi, chanin rurasqata qhawaspa, wasapanapaqhina qhawan; kunan kawsaynin hamut'asqamanta qallarispas, imayna kasqanta, muchuyninkunata qhawaspa ima.
- Yachay wasi thatkiy chaninchakuy wakichiywan sunquchakun, ñanhina chanin rurasqa qhawaspa wasapanapaq.

2 KAWSAY PHATMA: Yachay wasi chaninchakuypaq wakichiy ruray

Wasapay suyasqa

Yachay wasi wakichikun; chaninchakuy wakichiyta rimarinakuspa ruray, riqsichin ima; chaytaq allin rurasqa, imayna yachay wasi kasqanmanhina, aylluchasqa kasqanmanhina.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi ayllunpaq rurankunatam rikuchin, chay thatkiy apaykachakunanpaq.
- Yachay wasi chaninchakuypaq wakichiyta ruray, chiqaqyasqata, allin ruraychasqata.
- Yachay wasi ayllunwan chaninchakuypaq wakichiyta riqsichin.

II. 2 MIT'A: Ukhu qhawariy, yuyay wakichiy ima

3 KAWSAY PHATMA: Llamk'ay mirasqakunata qillqaspa riqsichikun, purisqakunata chanin rurasqata qhawaspa llamk'anakuna kamay utaq yachayyachiy

Wasapay suyasqa

Yachay wasi sayarichin utaq yachayyachin llamk'anakunata kawsay

willakuyta, yupay willakuyta ima huqarinapaq, chanin rurasqa qhawaspa imayna kasqanta rikuspa, imaynata chay willakuy huqarikunqa, wakichikunqa ima.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi, ima yupay willakuyta, ima kawsay willakuyta huqarinanta takyachin; chanin rurasqata qhawaspa, wak ruraykuna wasapananwan hap'ichisqata.
- Yachay wasi akllan, yachayyachin, utaq llamk'anakunatam ruran; willakuykuna huqarinapaq.
- Yachay wasi imaynata willakuy huqarisqata wakichikunqa takyachin.

4 KAWSAY PHATMA: Llamk'anakuna rurachiy, willaykuna wakichiy

Wasapay suyasqa

Yachay wasi llamk'anakunata ñawpaqtaraq akllasqata wakichin, willakuy mirasqanta ch'uya kasqanta wakichillantaq, maykamas purisqanta riqsin, chanin rurasqa qhawaspata rikuspa, chaytataq apachispa willan.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Llamk'anakunata ñanta qatipaspa wakichikun, pacha wakichiyta qhawarispa, willakuy huqarisqa chanin kasqanta wakichikpa.
- Willakuy huqarisqata wakichikun, imayna ruray apaykachayta, ñawpaq kawsay phatmata qhawarispa.
- Purisqakunata chanin rurasqata qhawaspa, llamk'ay mirasqakunata qillqaspa riqsichikun.

5 KAWSAY PHATMA: Mirasqakuna yuyaychay, riqsichiy ima

Wasapay suyasqa

Yachay wasi mirasqakunata hamut'arin, imaraykukunata riqsispa, chaytataq yachay ruraqkunap aylluhina sunquchakuyrinta t'ikrakunanpaq riqsichin.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Llamk'asqamanta mirasqakunata hamut'arikun, tupanachikun ima; imanaptin kasqanta riqsikun, willakuy huqarisqamanhina.
- Llamk'asqamanta mirasqakunata, imanaptin kasqanta ima, yachay wasi aylluman riqsichikun; huñupi sunquchakunankupaq, aswan allinchanapaq.

6. KAWSAY PHATMA: Allin ruranapaq yuyaychakuy ruray

Wasapay suyasqa

Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuyta ruray, yuyay wakichiy atipasqakunata qhawaspata, imanaptin kasqanta hamut'aspa ima.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuytam ruray, chiqaqyasqata, allin rurasqata ima.
- Yachay wasi, chay allin ruranapaq yuyaychakuyta rimarinakuspa ruray.
- Yachay wasi, allin ruranapaq chaninchakuyta huñu apaypaq llamk'anankunanpim yaykuchin.

III. 3 MIT'A: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq puriyin qhawaynin ima

7. KAWSAY PHATMA: Allin ruranapaq yuyaychakuy wakichiy, qhawariy ima

Wasapay suyasqa

Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuy purichiy wakichikuspa yanapan, mat'ipan llamk'ay qhawariyta rikuspa; allinta qhawarin, ima sasachaytachus yachay wasi ayllup rurapaqkuna tarinkunman.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi rimarinakuspa, qhawarisqa ruraykunata, allin ruranapaq yuyaychakuypi wakichin.
- Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuypaq purisqanta qhawan; sasachaykunanta, purisqankunata riqsin, rurasqakuna rikuchiyinwankama.
- Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuyta puriyinpi mat'ipan, llamk'asqamanta qhawaypaq mirasqankunata rikuspa.

8. KAWSAY PHATMA: Allin ruranapaq yuyaychakuypaq chaninchay

Wasapay suyasqa

Yachay wasi rurakusqan thatkiyta chaninchan, wakichin ima, allin ruranapaq yuyaychakuypa atipasqankunata ima, qhawaspata atipasqakunata, mana qhawaspata ima, chanin rurasqa qhawaspawan tupanachispa, sasachaykuna, llamk'asqamanta yachaykuna ima.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuypaq, munasqanchik wasapaynin, apaykachakusqantam chaninchan; kichariykunata yachaspa, kan chayqa.
- Yachay wasi chanin rurasqata qhawaspa, purisqankunata, sasachayninkunata ima wakichin, llamk'asqamanta yachasqakunata riqsispa.

9. KAWSAY PHATMA: Yuyay wakichiypaq mirasqakuna willay

Wasapay suyasqa

Yachay wasi allin ruranapaq yuyaychakuypaq mirasqankunata riqsichin, rimarinakuspa yuyay wakichiyta purichin, rurasqakuna rikuchiypi qallarispaspa, maykamas.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi aylluwan, allin ruranapaq yuyaychakuy llamk'akusqanmanta mirasqankunata riqsichikun.
- Rimarinakuspa yuyay wakichiyta rurakun, thatkichiy qatichinapaq, yachay wasi aswan allin kananpaq.

10. KAWSAY PHATMA: Hatun chaninchay, thatkiy chaninchakuy apaykachakusqanmanta

Wasapay suyasqa

Yachay wasi thatkiy chaninchakuyninta chaninchan, hinallataq taripasqa yachaykuna wakichiyninmanta qallarispata ima.

Chaninchaypaq yuyaychaykuna

- Yachay wasi purisqanmanta hamut'an, yuyaychan ima; imakunas aswantaraq mat'ipana thatkiy chaninchakuypi kachkan.
- Yachay wasi, llamk'asqamanta yachasqakunata, thatkiy chaninchakuypata riqsin.

GLOSARIO PARA LA TRADUCCIÓN AL QUECHUA COLLAO

N°	TÉRMINO	TRADUCCIÓN
01	Acciones de mejora	Ruraykuna allin kananpaq
02	Actor	Rurapaq
03	Adelantar	Ñawpachiy
05	Aplicar	Rurachiy
06	Aprendizaje autónomo	Sapanlla yachay
07	Autoformación	Sayariynin
08	Autonomía	Qhispiqa kay
09	Beneficio	Chaskiy
10	Coherencia	Chiqaqyasqa
11	Compromiso de gestión escolar	Sunquchaspa wakichiy yachay
12	Comunicación remota	Karumanta rimanakuy
13	Comunidad de aprendizaje	Yachay ayllu
14	Corrientes pedagógicas	Yachachiy manta yuyaychaykuna
15	Cultura evaluativa	Kawsay chaninchay
16	Dimensión administrativa	Apaykachay tupu
17	Dimensión comunitaria	Ayllu tupu
18	Dimensión estratégica	Imayna yachachiy tupu
19	Dimensión pedagógica	Yachay tupu
20	Educación de calidad	Chanin yachay kamachiy
21	Eficacia	Munasqanchik wasapay
22	Eficiencia	Pisi kaqkunawan phutirihiy
23	Enfoque de evaluación	Chaninchay qhawariy
24	Enfoque educativo	Yachay qhawariy
25	Espacio	Kiti
26	Establecer	Takyachiy
27	Estadío	Kawsay phatma

28	Factores asociados	Mirachiq huñusqakuna
29	Fase	Mit'a
30	Formativo	Sayachisqa
31	Gestión escolar	Yachay wasi pusay
32	Grupo de profesionales	Llamk'aq huñu
33	Indicador	Rikuchiq
34	Monitoreo	Llamk'ay qatipay, qhawariy
35	Motivar	Sunquchay, riqch'arichiy
36	Muestra	Kaqmanta akllasqa
37	Oportunidad	Kunanpi ruray
38	Oportuno	Kikin pachapi
39	Participación	Ruraysiy
40	Pertinencia	Allin ruray
41	Plan de autoevaluación	Chaninchakuypaq wakichiy
42	Plantear	Yuyay rimay
43	Principal	Akllasqa
44	Principio	Tiyasqa yuyay
45	Procesos de reflexión	Yuyanchay thatkikuna
46	Propuesta	Yuyaychasqa
47	Referente	Qhawaripa ruranapaq
48	Referentes de calidad	Chanin rurasqa qhawaripa
49	Reflexionar, analizar	T'uskiy
50	Relevante	Ancha yupayniyuq
51	Reporte	Llamk'asqamanta willay
52	Resultados / producto	Mirasqa
53	Tomar decisión	Yuyay wakichiy
54	Triangulación de datos	Kimsa rikuymanta willakuy tupanachiy

GLOSARIO DE TÉRMINOS QUECHUA

N°	TÉRMINO	TRADUCCIÓN
1	Acreditación	Allin llamk'asqamanta riqsiy
2	Acuerdo	Uyñi
3	Adaptación curricular	Yachay yachayyachiy
4	Adecuar	Tupachiy
5	Alianza	Rimanakuspa kawsay
6	Alinear	Sinruy
7	Aprobar	Chaninchay
8	Articular	Tupanachiy
9	Auto regulación	Llamk'ayñiyanta qhawarina
10	Autoevaluación	chaninchakuyniy
11	Calendario comunal	Aylluq wata muyuynin
12	Calidad	Chanin rurasqa
13	Calidad educativa	Chanin yachay
14	Capacidad	Yachaqkunaq atipayninkuna
15	Capacitación	Yachakipana
16	Causa	Imarayku/sasachakuypa qallariynin
17	Clima institucional	Yachanakuspa kawsay
18	Coherencia	Chanin kay
19	Comité	Huñuy apaqkuna
20	Comité de calidad	Chaninchaqkuna huñu
21	Competencias	Hunt'asqa yachaykuna
22	Competencias y capacidades	Hatu yachaykuna ruraynintin
23	Compromiso	Sunquchasqa
24	Concepto	Yuyaynin
25	Contexto cultural	Ayllumanhina kawsay
26	Contextualizar	Aylluchay
27	Criterio	Yuyanchay
28	Criterios de evaluación	Chaninchanapaq yuyanchaykuna
29	Cronograma	Pacha wakichina
30	Cultura	Kawsay

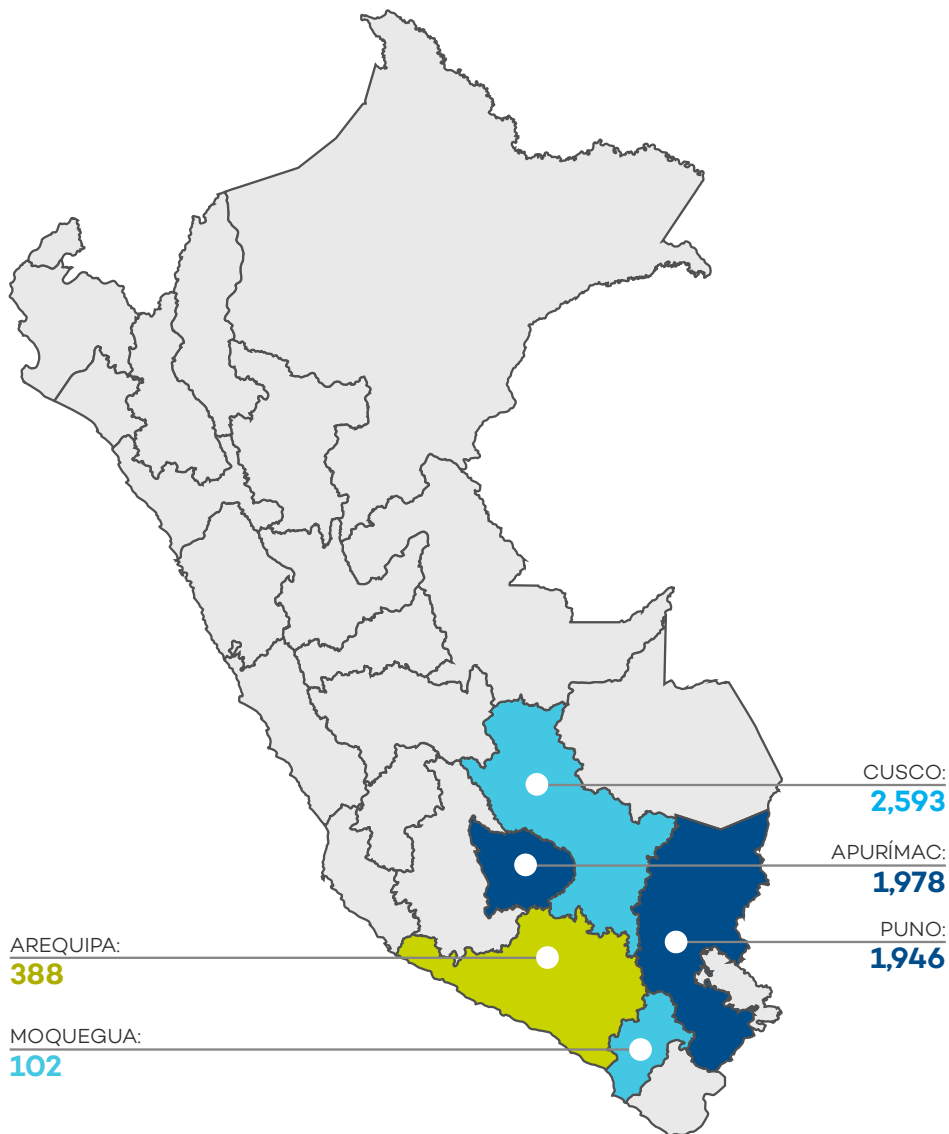
31	Currículo nacional	Hatun suyuq yachay wakichina
32	Definición	Yuyaynin
33	Desarrollar	Ruray
34	Desarrollo integral	Runa kay
35	Desempeño	Yachayniykikuna riqsichiy
36	Diagnóstico	Qhawaykachariy t'aqwirispá
37	Dimensión	Tupu
38	Diversidad	Imaymana kawsay.
39	Diversificar	Achka kawsaykunamanhina tupachiy
40	Efecto	Sasachakuypa qatinqin
41	EIB	Iskay kawsaypi iskay simipi yachachiy
42	Eje transversal	sasachakuykuna purichiq
43	Ejemplo	Kayhina
44	Enfoque	Qhawariy
45	Enfoque de derechos	Kaqninchiskunapa qhawariynin
46	Enfoque intercultural	Iskay kawsay qhawariy
47	Enfoque transversal	Llapan chimpaq qhawariy
48	Equipo	Huñu
49	Estándar	Lliwpa yachay aypana
50	Estrategia	imayna ruray
51	Estrategias metodológicas	Mayhina yachachiy
52	Etapa	mit'a
53	Evaluación de calidad	Chanin rurasqa chaninchay
54	Evidencias	rurasqakuna rikuchiy
55	Éxito	Samichasqa
56	Experiencia	kawsaymanta yachay
57	Factor	Qhawarichikuq
58	Ficha	Hunt'ana rapi
59	Formación integral	Runayasqa
60	Formulación	Kamay
61	Fuente	Riqsichiqnin
62	Garantía	allin sunquchasqa
63	Gestión estratégica	Mayhina apaykachay

64	Gestión institucional	Yachaywasi pusay
65	Gestionar	Apaykachay
66	Ideal	Munasqa yuyay
67	Innovación	Musuq kawsay t'aqway
68	Innovación pedagógica	musuq yachachiykuna
69	Institución	institución
70	Instrumentos	Llamk'anakuna
71	Integrar	Huñuy
72	Intercultural	Kawsaypura rimanakuy
73	Justificación	Imarayku
74	Lección aprendida	Llamk'asqamanta yachasqa
75	Liderazgo	Qullanay
76	Lineamientos	Maynin purina kamachiy
77	Matriz curricular	Tawa k'uchupi yachaykuna akllasqa
78	Matriz de evaluación	chaninchaypa thamin
79	Mejora continua	allinchanapuni
80	Metas	Maykama chayana
81	Metodología	yachana ñan
82	Modelo de evaluación	Kikin chaninchanapaq
83	Motivación	Kallpachay
84	Motivar	Kallpachay
85	Nuevo modelo de evaluación	Musuq kikin chaninchanapaq
86	Objetivo	Taripana
87	Organizar	Wakichiy
88	Orientar	Yuyaychaspa qhawarichiy
89	PCI	Yachay wasi yuyay Wakichiy
90	PEI	Yachay wasi yachay wakichiy
91	Perfil de egreso	Tukuchaqninpi yachaynin
92	periodo	Mit'a
93	Personal administrativo	llamk'aypi yanapakuq
94	Pertinente	allin rurasqa
95	Plan	yuyanchakuy
96	Plan Anual de Trabajo	Watantinpi llamk'ana

97	Plan de mejora	Allin ruranapaq yuyanchakuy
98	Plan de trabajo	Llamk'anapaq yuyanchakuy
99	Plan de vida	Kawsay qhawariy
100	proceso	thatkichiy
101	Proceso de evaluación	Thatkichiy chaninchakuy
102	Proceso pedagógico	Yachachiy purichina
103	Procesos	Rurayninkuna
104	Producto	Llamk'aypa rurun
105	Programación anual	Watantinpaq yachay wakichina
106	Propuesta de gestión	Ruranapaq qhawarispa
107	Propuesta pedagógica	Yachachinapaq qhawarispa
108	Proyecto	Yuyay wakichiy
109	Proyecto educativo	Yachachiy wakichina
110	Recursos	Yanapaqkuna
111	Reestructurar	Rurapay
112	Relación	tinkuy
113	Resultado	lluqsisqa
114	Reto	wasapana
115	Retroalimentación	Llamk'apay
116	Rúbrica	Atinakuna
117	Sensibilización	sunquchay
118	Sesión de aprendizaje	Yachachiypi llamk'ana
119	Sistemático	wakichisqa
120	Solución	ch'uychay
122	Tarea de mejora	Ruraykuna allinchana
123	Tomar decisión	Yuyaykachakuy
124	Tutoría	Kawsay pusana
125	Unidad didáctica	Yachay pusakuq
126	Valores	Chaninkuna

MAPA DE LOS DEPARTAMENTOS CON QUECHUAHABLANTES DE LA VARIEDAD CUSCO COLLAO

Indicador: Registro de instituciones educativas interculturales bilingües

Fuente: Ministerio de Educación, DIGEIBIR

"Decenio de la Igualdad de Oportunidades para mujeres y hombres"
"Año de la Universalización de la Salud"

San Isidro, 19 de Octubre del 2020

RESOLUCIÓN DE PRESIDENCIA N° 000174-2020-SINEACE/CDAH-P

VISTOS:

El Informe N° 000030-2020-SINEACE/P-DEA-EBTP, de la Dirección de Evaluación y Acreditación en Educación Básica Técnico Productiva; el Memorandum N° 000517-2020-SINEACE/P-ST-OPP, de la Oficina de Planificación y Presupuesto; el Informe N° 000259-2020-SINEACE/P-ST-OAJ, de la Oficina de Asesoría Jurídica del Sineace y sus antecedentes, emitidos a través del Sistema de Gestión Documental; y,

CONSIDERANDO:

Que, el artículo 5° de la Ley N° 28740, establece como finalidad del Sistema Nacional de Evaluación, Acreditación y Certificación de la Calidad Educativa garantizar a la sociedad que las instituciones educativas y privadas ofrezcan un servicio de calidad, con el propósito de optimizar los factores que incidan en los aprendizajes y en el desarrollo de las destrezas y competencias necesarias para alcanzar mejores niveles de calificación profesional y desarrollo laboral;

Que, el literal a) del artículo 6 de la Ley N° 28740, Ley del Sistema Nacional de Evaluación, Acreditación y Certificación de la Calidad Educativa – Sineace, prescribe que es función del Sineace definir y enunciar los criterios, conceptos, definiciones, clasificación, nomenclaturas y códigos que deberán utilizarse para la evaluación, acreditación y certificación de la calidad educativa, a fin de posibilitar la integración, comparación y el análisis de los resultados obtenidos;

Que, mediante la Décima Segunda Disposición Complementaria Transitoria de la Ley N° 30220, Ley Universitaria, se declara en reorganización el Sineace, habiéndose constituido mediante Resolución Ministerial N°396-2014-MINEDU, de 28 de agosto 2014, el Consejo Directivo Ad Hoc, con el objetivo de ejecutar las funciones necesarias para la continuidad del sistema y los procesos en desarrollo, hasta la aprobación de la reorganización del Sineace;

Que, el numeral 1.1 del inciso 1 del artículo IV del Texto Único Ordenado de la Ley N° 27444, Ley del Procedimiento Administrativo General, aprobado por Decreto Supremo N° 004-2019-JUS, sobre el principio de legalidad, señala que las autoridades administrativas deben actuar con respeto a la Constitución, la ley y al derecho, dentro de las facultades que le estén atribuidas y de acuerdo con los fines para los que les fueron conferidas;

Que, mediante Resolución de Presidencia del Consejo Directivo Ad Hoc N° 038-2019-SINEACE/CDAH-P, de 28 de marzo 2019, se oficializó el Acuerdo N° 021-2019-CDAH de Sesión Ordinaria, de 27 de marzo 2019, mediante el cual el Consejo Directivo Ad Hoc del Sineace aprobó el documento denominado "Norma que define la estructura funcional no orgánica transitoria del Ente Rector del Sineace" (en adelante, Norma del Sineace), cuyo literal a) del artículo 10 prescribe que es función de la Presidencia del Consejo Directivo Ad Hoc del Sineace aprobar y supervisar la implementación de políticas, lineamientos,

directivas y demás documentos de gestión que permitan ejecutar las funciones necesarias de la entidad;

Que, asimismo, de acuerdo con el artículo 44 de la Norma del Sineace, la Dirección de Evaluación y Acreditación en Educación Básica Técnico Productiva es la dependencia de línea a cargo de formular y proponer las normas, así como conducir y ejecutar las acciones referidas al proceso de evaluación de la calidad con fines de mejora y/o acreditación de las instituciones de Educación Básica y Técnico Productiva;

Que, mediante Informe N° 000030-2020-SINEACE/P-DEA-EBTP, con base en el Informe N° 000029-2020-SINEACE/P-DEA-EBTP-LVC, la citada Dirección propone la aprobación del proyecto de *"Guía de autoevaluación institucional con fines de mejora para instituciones educativas de Educación Básica"*; cuyo objetivo es brindar orientaciones para implementar el proceso de autoevaluación institucional con fines de mejora;

Que, a través del Memorándum N° 000517-2020-SINEACE/P-ST-OPP, sustentado en el Informe N° 000076-2020-SINEACE/P-ST-OPP-UM, de la Unidad de Modernización, la Oficina de Planificación y Presupuesto brinda opinión favorable sobre el acotado proyecto;

Que, mediante Informe N° 000259-2020-SINEACE/P-ST-OAJ, la Oficina de Asesoría Jurídica manifiesta que el proyecto de *"Guía de autoevaluación institucional con fines de mejora para instituciones educativas de Educación Básica"* es acorde al ordenamiento jurídico, por lo que recomienda su aprobación;

Con el visto bueno de Secretaría Técnica, Oficina de Planificación y Presupuesto, Dirección de Evaluación y Acreditación en Educación Básica y Técnico Productiva y Oficina de Asesoría Jurídica, de conformidad con la Ley N° 28740, Ley del Sistema Nacional de Evaluación, Acreditación y Certificación de la Calidad Educativa; Ley N° 30220, Ley Universitaria; Texto Único Ordenado de la Ley N° 27444, Ley del Procedimiento Administrativo General, aprobado por Decreto Supremo N° 004-2019-JUS; Resolución Ministerial N° 396-2014-MINEDU y modificatorias, Resolución Ministerial N° 331-2017-MINEDU y Resolución de Presidencia del Consejo Directivo Ad Hoc N° 038-2019-SINEACE/CDAH-P.

SE RESUELVE:

Artículo 1.- Aprobar la *"Guía de autoevaluación institucional con fines de mejora para instituciones educativas de Educación Básica"*, que en anexo forma parte integrante de la presente Resolución.

Artículo 2.- Disponer la publicación de la presente resolución y su anexo en la Plataforma Digital Única del Estado Peruano.

Regístrese, comuníquese y publíquese.

Documento firmado digitalmente
CAROLINA BARRIOS VALDIVIA
PRESIDENTA DEL CONSEJO DIRECTIVO AD HOC
Sineace

Chaninchakunapaq apaq qillqa qallariy yachay wasikuna aswan allin kanankupaq

El presente documento enfatiza el fortalecimiento de la capacidad de autorregulación y la autonomía de las instituciones educativas, brindando un conjunto de orientaciones para generar el diálogo entre los actores educativos, provocar la reflexión colectiva y la gestión del cambio, para hacer de la autoevaluación institucional una práctica cotidiana.

SERIE DOCUMENTOS TÉCNICOS

6371122 / 6371123
info@sineace.gob.pe
Av. República de Panamá N° 3659 - 3663
San Isidro, Lima
www.gob.pe/sineace

SISTEMA NACIONAL DE EVALUACIÓN,
ACREDITACIÓN Y CERTIFICACIÓN
DE LA CALIDAD EDUCATIVA

PERÚ

Ministerio
de Educación